

छात्र

प्रबोधन

ॐ

मासिक पत्रक : वर्ष १ अंक १२
सौर आषाढ, शके १९१५
(जून-जुलै १९९३)

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा कुमारांसाठीचे अभिनव मासिक !

‘नमोस्तुते गुरुदेवा’, गुरुपौर्णिमेच्या निमित्ताने

तुम्हीही पुढील वर्षाचे सभासद होणार ना?

● या अंकात काय दडलंय? ●

- जाऊ देवाचिया गावा ...
- साहसी आत्मकथा : आणि मी एकट्याने एव्हरेस्ट जिंकले
- जोनाथन वृत्ती ... जोनाथन बाणा
- कविता ... पानोपानी .....
- प्रबोधन परीक्षा २- निर्णय
- पावसाळी दिनचर्या
- संगीतातील सा-रे-ग-म
- कविता ... बारा महिने
- अभ्यास देशस्थितिचा... गुजराथ दौरा
- वर्षभरातील अंकामधील लेखांची विषयसूची
- प्रबोधकाचा मेळावा- एक वृत्त

छात्र

प्रबोधन

हे मासिक 'ज्ञान प्रबोधिनी'
या संस्थेच्या मालकीचे असून
सौर आषाढ ५, शके १९१५
(२६ जून, १९९३) या
दिवशी प्रभात प्रिंटिंग प्रेस,
गुलटेकडी येथे छापून
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे
येथून प्रसिद्ध केले.

● संपादक, प्रकाशक ●
महेन्द्र सेठिया

● संपर्क ●

'छात्र प्रबोधन'
ज्ञान प्रबोधिनी
५१० सदाशिव पेठ
पुणे 411 030
☎ ४७७६९१

● मुद्रक ●

प्रबोध संपदा,
पुणे - 411 002.

● नोंदणी क्रमांक ●
PHM/153/VIII

● वार्षिक वर्गणी ●
रु. ७५/-

छपाईतील तांत्रिक अडचणींमुळे
हा अंक प्रसिद्ध करण्यास विलंब
झाला त्याबद्दल क्षमस्व !

● नव्याने सभासद व्हा ! ●

हा अंक या वर्षातला शेवटचा अंक आहे. आपण
मागील वर्षात केव्हाही जरी वर्गणी भरली असेल
तरी या अंकाबरोबरच ती वर्गणी संपली आहे.
पुढील वर्षाची वार्षिक वर्गणी लवकरात लवकर
छात्र प्रबोधनच्या कार्यालयात समक्ष अथवा
मनिऑर्डरद्वारा भरावी. वार्षिक वर्गणी जमा
झाल्याशिवाय सौर श्रावण (जुलै- ऑगस्ट) चा
अंक पाठविता येणार नाही. याची कृपया सर्व
सभासदांनी नोंद घ्यावी. ● ●

अर्ज क्र. ४

वृत्तपत्र अधिनियम क्र. ८ प्रमाणे द्यावयाची माहिती
वृत्तपत्राचे नाव - छात्र प्रबोधन
प्रसिद्धी काळ - मासिक
संपादकाचे नाव - प्रा. महेन्द्र सेठिया
व पत्ता - ज्ञान प्रबोधिनी,
५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे - ४११ ०३०
राष्ट्रीयत्व - भारतीय
प्रकाशकाचे नाव - प्रा. महेन्द्र सेठिया
राष्ट्रीयत्व - भारतीय
मुद्रकाचे नाव - प्रबोध संपदा
व पत्ता - १०७०, शुक्रवार पेठ,
पुणे ४११ ००२
राष्ट्रीयत्व - भारतीय
मी, महेन्द्र सेठिया असे जाहीर करतो की वरील माहिती
माझ्या माहितीप्रमाणे खरी आहे.
पुणे, सौर आषाढ ५, शके १९१५ सही
(२६ जून १९९३) महेन्द्र सेठिया
संपादक, छात्र प्रबोधन

प्रिय प्रबोधक मित्र-मैत्रिणींनो,

शाळेतील नवीन वर्षाची नवलाई संपून आता नियमित शिकण्याला सुरुवात झाली असेल. महाराष्ट्रभर बहुतेक सर्व ठिकाणी पावसालाही सुरुवात झाली आहे. तप्त धरणी हळूहळू तृप्त होईल. नवीन तृणांची पाती अंगाखांद्यावर खेळवत धरणीचे विलोभलीय असे हिरवेगार दृश्य मनाला मोहवून टाकेल. ढगांचा गडगडाट विजांचा कडकडाट, मधूनच डोकावणारा सूर्य अन् पावसाच्या थेंबांमधून परावर्तीत होणाऱ्या किरणांनी तयार झालेले इंद्रधनुष्य! सारं कसं उत्साहवर्धक! नदीचा प्रवाह, मुसळधार पाऊस, सारं कसं गतिमान अन् म्हणूनच हवंहवंसं वाटणारं!

या सर्वांमध्ये आपल्याला भान ठेवायला हवं आपल्या गुरुंच. यंदाच्या वर्षी ३ जुलैला गुरुपौर्णिमा आहे. आपल्या भारतीय परंपरेत अनेकांबद्दल प्रकटपणे कृतज्ञता व्यक्त करण्याची पद्धत आहे. वर्षभर गुरुबद्दल.. आपल्यापेक्षा वयाने, अनुभवाने मोठ्या असलेल्या व्यक्तींबद्दल.. ज्यांच्या ज्यांच्याकडून आपण प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षपणे शिकत असतो त्या आबालवृद्ध व्यक्तीपासून ते पुस्तक, निसर्ग इतर सजीव (अन् निर्जीवसुद्धा) सृष्टीबद्दल आपल्या मनात आदर, प्रेम, असायला हवं. तथापि मनातले मनात न राहता ते प्रकट करणं, व्यक्त करणं, तितकंच आवश्यक आहे. त्यासाठी हा गुरुपौर्णिमेचा दिवस! गुरुंइतकं मोठं होण्याचा निश्चय करण्याचा दिवस! सतत नवनवीन शिकत राहण्याची जणू प्रतिज्ञाच करण्याचा हा दिवस ! तुम्ही तो कसा साजरा कराल? गुरुंना, आईवडिलांना फुले देऊन वंदन करा! शाळेत- वर्गात फळ्यावर यासंबंधी काही उतारे, श्लोक, सुविचार लिहा. वर्गात एखाद्या तासाला इतिहासातील अथवा वर्तमानपत्रातील आदर्श गुरुशिष्यांचा जोड्यांची माहिती सांगा. गुरुंना आनंद होईलअसा एखाद्या संकल्प स्वतः व वर्गातील सर्वांना करायला लावा. याशिवाय अन्यही काही तुम्हाला सुचेल. थोडा विचार करा अन् मनोभावे कृतीत आणा. तुम्ही गुरुपौर्णिमा कशी साजरी केली याबाबत आम्हाला जरूर कळवा.

१०वी १२वी तील सर्व यशस्वी सभासदांचे मनःपूर्वक अभिनंदन! त्यांनी त्यांचा निकाल कळवायला विसरायचं नाही बरं का! या वर्षातला हा आपला शेवटचा अंक. मागील वर्षी सुरू झालेला आपला संवाद पुढील वर्षीही चालू राहिल याची काळजी तुम्ही घ्याल ना! (अर्थातच नवीन वर्षांचे सभासद होऊन)

कळावे.

सस्नेह तुमचा

(महेन्द्र सेठिया)

जाऊ देवाचिया गावा,
देव देईल विसावा ।
देवा सांगो सुख दुःख,
देव निवारील भूक ।
राहू जवळी देवापाशी,
हात जोडोनी पायाशी ।
तुका म्हणे आम्ही बाळे,
या देवाची लडिवाळे ।

विठ्ठलनामाचा गजर करीत करीत पंढरपूरची वारी करणारे वारकरी तुम्ही नक्कीच पाहिलेले असतील. एकच ध्यास, एकच तळमळ मनात ठेवून त्यांची पावले पंढरीची वाट चालत असतात. देवाच्या भेटीसाठी त्यांचं मन आतुरलेलं असतं – जसं एखाद्या सासुरवाशिणीचं मन माहेरच्या ओढीने व्याकुळलेलं असतं.

आता तो पांडुरंगच आपल्याला आसरा देईल या भरवश्यावरच हे सर्व भक्तगण देवाच्या गावाकडे, पंढरपुराकडे जात असतात. विविध दिशांनी येणाऱ्या नद्या जशा सागरात मिसळून जातात; त्याप्रमाणे महाराष्ट्राच्या काना-कोपऱ्यातून खडतर मार्ग कापीत पंढरीची वाट चालणारे वारकरी दर आषाढी एकदशीस चंद्रभागातीरी भरतीस आलेल्या पांडुरंगभक्तीच्या सागरात एकरूप होतात. तेथे पोहोचताच सर्व दुःखांचा विसर पडावा, असा अपार आनंद ईश्वरभेटीतून या भक्तगणांना

मिळतो. केवळ त्या आनंदाच्या काही क्षणांसाठीच, प्रवासात कितीही हालअपेष्टा भोगाव्या लागल्या तरी त्यांची पर्वा न करता, तहानभुकेची तमा न बाळगता हे वारकरी मार्गक्रमण करीत असतात. माऊलीप्रमाणे विठ्ठलच आपली काळजी घेईल असा भक्कम विश्वास त्यांच्या मनी असतो. आपल्या संसाराच्या साऱ्या चिंतांचा भार ईश्वरचरणी सोपवून ते मोकळे होतात. पुन्हा वर्षभर समाधानाने राहाण्यासाठी सुखाची शिदोरी बांधून घेतात. त्या देवानेच मांडलेला पसारा तोच सारे काही निभावून नेईल, अशी गाढ श्रद्धा ईश्वरचरणी ठेवल्यावर चिंतेला विषयच काय उरला? “बोलावा विठ्ठल पहावा विठ्ठल..” “ठेविले अनंते तैसेचि रहावे, चित्ती असो द्यावे समाधान...” अशा भक्तिपंथांच्या शिकवणीप्रमाणे जगताना सारे भक्तगण या नाशवंत जगाच्या कुल्लक विवंचना विसरून भगवद्भेटीच्या सुखात यथेच्छ विहरतात.

आपल्या भारतीय परंपरेत गीतेच्या कर्मयोगाचा संदेश फार मोठा आहे. आपल्या कामात (देव) राम शोधणाऱ्या भक्ताचे स्थानही फार मोठे आहे. दैनंदिन क्रियाकर्मांकडे, कर्तव्यांकडे पाठ न फिरवता, ती पार पाडत असतानाच हरिनामाचा जप करीत देवाचं स्मरण

कांदा, मुळा आणि भाजी,
 अवघी विठाबाई माझी ।
 लसुण, मिरची, कोथिंबीरी,
 अवघा झाला माझा हरी ।
 मोट, नाडा, विहीर, दोरी,
 अवघी व्यापिली पंढरी
 सावता म्हणे केला मळा,
 विठ्ठलपायी गोविला गळा ।

केलं तरी ते पुरेसं आहे. प्रामाणिकपणे निष्काम कर्मयोग आचरणाऱ्याने प्रत्यक्ष देवाचं नाव जरी घेतलं नाही तरी ते देखील चालण्यासारखं आहे. ‘नसे राउळी वा नसे मंदिरी, जेथे राबती हात तेथे हरी!’ म्हणून सावतामाळ्यासारखा संत आपल्या मळ्यात राबत असतानाच वारीचं सुख अनुभवू शकतो. तेथल्या भाजीपाल्यात, विहीर-मोटेतच त्याला पंढरीच्या विठोबाचं दर्शन घडतं. ‘चराचरात ईश्वर भरून उरला आहे’ ही वेदांची शिकवण या संतमहात्म्यांना किती छानशी उमगलेली असते नाही! म्हणूनच सावतामाळ्याला वारीस जायची गरजच ती कोणती? त्याची कर्मभूमीच त्या पुण्यक्षेत्र पंढरीचं रूप धारण करते व काम करतानाच त्याला विठ्ठलदर्शनाचा आनंद मिळतो.

सहिष्णुता हा आपल्या संस्कृतीचा विशेष गुणधर्म आहे. प्रत्येकालाच ईश्वरार्पयत पोहोचण्याचा आपला मार्ग ठरविण्याचं पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. उन्हापावसाची, तहानभुकेची फिकीर न करता विविध दिंड्यांच्या रूपात चालत पंढरीची वारी करणारे, आपला प्रपंच

काही काळ पूर्ण देवाच्या भरवश्यावर सोडणारे, निःसंग वारकरीही थोर, तसेच आपल्या कर्तव्यबुद्धीनुसार फलाची अपेक्षा न बाळगता दैनंदिन नित्यकर्म पार पाडत असताना, शेवटी सर्व काही ईश्वरार्पण असे मानणारे निष्काम कर्मयोगीही तितकेच थोर. सध्या आपण सर्व विद्यार्थीदशेत आहोत. तेव्हा आपल्याकडून अपेक्षित कर्तव्ये पार पाडणे हीच आपली ईश्वरभक्ती आहे. मात्र पंढरीची कष्टपूर्ण वारी जिद्दीने पूर्ण करणाऱ्या भावभोळ्या वारकऱ्यांबद्दलही आपण आदर बाळगला पाहिजे. कदाचित आपल्यापैकी काहीना ही वारी म्हणजे श्रम-वेळ-पैसा यांचा अपव्यय वाटत असेल, कारण आपल्या श्रद्धा-निष्ठा-दृष्टिकोनात फरक आहे. या सर्व खटाटोपातून वारकऱ्यांना नक्की काय मिळतं, हे कदाचित तेही प्रत्यक्ष वर्णन करून सांगू शकणार नाहीत. तो अनुभवाचा भाग आहे. शक्य असल्यास काही काळ अनुभवा. तेव्हा तुम्हाला त्यामागचा निश्चित अर्थ उलगडेल. भारतीय समाजाचा आत्मा आध्यात्मिकतेत आहे, या धारणेला गेली ८०० वर्षे नियमितपणे, शिस्तबद्ध रीतीने चालू असलेली ही परंपरा म्हणजे एक प्रमाणच आहे.

तरीही तटस्थपणे विचार करता असं लक्षात येतं की आज आपल्या समाजाला गरज आहे ती जुन्या रूढी परंपरांचा आजच्या संदर्भात नव्याने अर्थ लावण्याची त्या प्रथांमागचे हेतू जाणून सद्यस्थितीत त्या प्रथेला योग्य ते वळण

देण्याची. केवळ विदूढलदर्शनापोटी वारी पूर्ण करणाऱ्या लाखो वारकऱ्यांच्या भावनांचा आदर करून पण त्यावेळी आपल्या गावातल्या एखाद्या वारकऱ्यांशी खालील मुद्यांवर बोलून पालखीसोहळ्याचं आजच्या सामाजिक स्थितीत नेमकं स्थान आपण ठरवू शकाल.

● सारे वारकरी कोणत्या उद्देशाने वारीत सहभागी होतात? यात घराण्याची परंपरा राखण्याचं बंधन असतं का?

● ऐन पावसाळ्यात शेतीची कामं बाजूला टाकून जाणं जनसामान्यांना कसं परवडतं?

● वारी हे भारतीय समाजाच्या एकतेचं लक्षण आहे की यातील दिंड्यांची रचना

देखील जातिव्यवस्थेवर आधारित आहे?

● अशा प्रकारे लाखो लोकांचं उत्स्फूर्तपणे एकत्र येणं ही जनजागरणाची, लोकशिक्षणाची उत्तम संधी ठरू शकेल का? पालखीसह एखादी साक्षरता दिंडी वारी करू शकेल का?

● रोज थोडा वेळ राखून ठेवून स्वतःचा 'विकास' घडवून घेण्यास, काही नवीन शिकण्यास, नवीन विज्ञान तंत्रज्ञान समजून घेण्यास वारकरी उत्सुक आहेत का?

हे आणि आपल्या मनात येणारे असे अनेक प्रश्न एकत्र करून एखाद्या वारकऱ्याशी छानश्या गप्पा मारा व पालखी परंपरेविषयी आपण बनवलेली भूमिका आम्हाला जरूर कळवा

मला माझं नाव असं मिळालं!

१४ वर्षे रानावनात राहून रामरायांनी वनवास भोगला. त्याचप्रमाणे आपली मुख्य भूमी स्वतंत्र झाल्यानंतरची १४ वर्षे पारतंत्र्यात राहून वनवास भोगणारा गोवा प्रांत आपले सृष्टिसौंदर्य, वीरकथा आणि अनेक अनोख्या गोष्टींचे आपले वेगळेपण कायम ठेवू शकला.

अशा गोवा राज्याच्या नावाबद्दल अनेक कथा प्रसिद्ध आहेत. आपल्या 'प्रबोधन' अंकाचे गोव्याचे सभासद त्या कथांशी परिचित असतीलच. परंतु आपल्या अन्य सभासदांना या अनोख्या राज्याच्या नावासंबंधाने उत्सुकता असणार!

गोव्यास 'गोमंतक' म्हणतात हे तर सर्वांना माहीत आहेच. 'संस्कृत' ही आपल्या देशातल्या अनेक भाषांची जन्मदाती. म्हणजे आपली मूळ भाषा संस्कृत, संस्कृतमध्ये गो+मत् +क चा अर्थ आहे गाय युक्त छोटा प्रदेश. गोव्याचे क्षेत्रफळ १३००चौरसच्या आसपास आहे. या भूमीवर पूर्वी 'गो'मातेचा सांभाळ करणारे यादव निवास करीत होते. भगवान श्रीकृष्णाचे निवासस्थान असलेल्या या लहान भूमीवर गाई- बैलांची संख्या विपुल होती आणि म्हणून या भूमीस 'गोमंतक' म्हटले जाते.

गोवा हे गौतम ऋषींचे निवासस्थान होते. म्हणूनही या भूमीस 'गोमंतक' म्हटले जाते. गौतमऋषी व त्यांचे सात शिष्य जिथे ध्यान धारणा करीत होते त्या गुहा देखील अद्याप अस्तित्वात आहेत.

गोव्यात गोमासुर राक्षसाचा अंत झाला म्हणून त्यास 'गोमंतक' नाव मिळाले असेही म्हटले जाते.

—सौ. सुचेता ज. भालेराव

आणि मी एकट्याने एव्हरेस्ट जिंकले ....

(ऑक्टो.१९८१ च्या नॅशनल जिऑग्राफीच्या अंकातील
रेनॉल्ड मेसनरच्या मूळ इंग्रजी आत्मकथेवर आधारित)

- अनुवाद प्रा. विवेक पोंक्षे

तिबेटच्या देवभूमीवर उभ्या असलेल्या मी, समोरच्या पर्वत रांगेवर एक नजर टाकली. सकाळच्या कोवळ्या किरणांनी ती पर्वतरांग उजळून निघाली होती. त्या पर्वतरांगेच्या मध्यावर माथा उंचावून उभे होते माउंट एव्हरेस्ट. जगातील सर्वोच्च शिखर! तिबेटी लोकांच्या दृष्टीने साऱ्या जगाची जननी 'देवी क्योमोलंगमा.' प्रत्येक गिर्यारोहकाचे अंतिम लक्ष्य.

दिवस जसजसा वर येऊ लागला तशी मला त्या पर्वतरांगेच्या ईशान्य धारेवरची खूण नू खूण ओळखू येऊ लागली. याच रांगेवर १९२४ साली जॉर्ज मॅलरी आणि अँड्र्यू आयर्विन शेवटचे दिसले होते, त्यानंतर त्यांचे काय झाले हे फक्त

एव्हरेस्टच्या भव्य अं गा खां द्या वर घोंघावणारे वादळी वारेच सांगू शकले असते आणि आता छप्पन्न वर्षांनंतर त्याच वाटेने एव्हरेस्टचे शिखर तेही एकट्याने गाठण्याचे स्वप्न उराशी घेऊन मी

तंबूबाहेर उभा होतो.

एव्हरेस्ट आता मला अनोळखी राहिले नव्हते. अनेक वर्षे पुस्तकांमधून त्याची मला ओळख होतीच पण दोन वर्षांपूवीच पीटर हेबलरबरोबर मी एव्हरेस्टच्या माथ्यावर उभा होतो. ती एक ऑस्ट्रियन मोहिम होती. भली प्रचंड मोहिम. शेदोनशे शेर्पा पोर्टर्स, अनेक गिर्यारोहक, काही टन खाद्यपदार्थ अत्याधुनिक साधने आणि आरामशीर तंबू हा, त्या मोहिमेत आम्ही दोघांनी एक पराक्रम नक्कीच केला होता. एव्हरेस्ट चढाईच्या इतिहासात प्रथमच आम्ही ऑक्सिजनची नळकांडी न वापरता एव्हरेस्ट सर केले होते. पण तरीही या पराक्रमाचे यश काही अगदी निर्भेळ म्हणता यायचे

नाही. आठ हजार मीटर उंचीवर जाईपर्यंत आम्हाला सामान वाहून नेण्यात शेर्पांनी मदत केली होतीच.

खरे तर १९५३ मध्ये एडमंड हिलरी आणि शेर्पा तेनसिंग यांनी एव्हरेस्ट सर करीपर्यंत काय आणि त्यानंतर तरी काय एव्हरेस्टवरच्या साऱ्याच मोहिमा या अशा जंगी तयारीनिशीच झाल्या होत्या. या साऱ्या जंगी मोहिमांनासुद्धा एव्हरेस्ट सहजासहजी दाद देत नाही. १९५० पर्यंतच्या साऱ्याच मोहिमा एव्हरेस्टच्या उत्तरेकडून म्हणजेच तिबेटमधून होत असत. १९५० साली चीनने तिबेट व्यापून टाकला आणि परदेशी गिर्यारोहकांना ती बाजूच बंद झाली. मग प्रयत्न झाले नेपाळमधून. १९५३ साली प्रयत्नांना पहिले यश आले. १९६० आणि १९७५ साली चीनने उत्तरेकडून एव्हरेस्ट जिंकल्याचे दावे केले. १९८०साली प्रथमच चीनने तिबेटची बाजू परदेशी गिर्यारोहकांना खुली केली आणि आज मी त्या स्वप्नभूमीत उभा होतो.

सभोवती एका क्षितिजापर्यंत अपार पसरलेली सपाट भूमी तर दुसऱ्या बाजूला त्यावर माना उंचावून उभ्या असलेल्या पर्वतरांगा. नजर खिळवून टाकणारे दृश्य होते ते. नीना बरोबर जीपचा प्रवास करीत मी एव्हरेस्टच्या छायेत बसलेल्या बौद्ध लामांच्या तपोभूमीत 'ल्हासा' पर्यंत पोहोचलो होतो. एके काळी बौद्ध भिक्षूच्या पवित्र वास्तव्याने

पुनीत झालेला दलाई लामांचा प्रासादतुल्य मठ सुनासुना वाटत होता.

जुलैच्या मध्यात आम्ही ल्हासा सोडले. आणि ६५०० मी उंचीवर तळ टाकला. High Base Camp. यापुढे आता माझा मार्ग एकट्याचाच असणार होता. १८ऑगस्ट १९८०! पहाटेचे ५ वाजले होते. तंबूचा दरवाजा उघडून मी अंधारात पहिले पाऊल टाकले ते आयुष्यातल्या एका साहसाला सामोरे जाण्यासाठी.

एक-दोन-तीन.. काही मिनिटे गेली आणि सारे संपले. अक्षरशः क्षणार्धात मी अंधाराच्या खोल गर्तेत फेकला गेलो. त्याचे असे झाले की या बर्फाळ प्रदेशात अनेक ठिकाणी बर्फाला मोठमोठ्या भेगा पडलेल्या असतात. दोन तीन मीटर रुंद आणि सांगता येणार नाही इतक्या खोल. अशा भेगेवरून शिडीच्या साहाय्याने पलीकडे जाताना शिडीच मोडली आणि अस्मादिकांचा प्रवास सर्वोच्च एव्हरेस्टएवजी पाताळाच्या दिशेने सुरू झाला. त्या भेगेच्या दोन्ही भिंतींवर आपटत, ठेचकाळत खाली जाताना अचानक पाय कशावर तरी स्थिर झाले. २ ते ३ फूट लांबीरुंदीची सपाट जागा असावी ती. किती खोल फेकला गेलो होतो मी? किती वेळ असा खाली पडत होतो मी? कोणास ठाऊक. वेळेचे भानच राहिले होते कोणाला? काही क्षण गेले आणि मी स्वतःला सावरले.

सभोवती अंधार व्यापून उरला होता. मी हेडलॅप लावण्याचा केविलवाणा प्रयत्न करून पाहिला. पण त्यातून प्रकाशाचा एकही किरण यायला तयार नव्हता. मी वर एक नजर टाकली आणि खूप वर त्या छोट्याशा फटीतून मला एक दोन तारे लुकलुकताना दिसले. संपले! आता येथेच गच्छन्ती. काय पण साहसवीर. एक वॉकी टॉकी बरोबर असता तर अवघ्या अर्ध्याकिलोमीटर तंबूत आरामशीर बसलेल्या नीनाला बोलवून घेऊ शकलो असतो.

हात परत हेडलॅपकडे वळले. आता थोडा वेळ त्याच्याशी झटापट आणि अचानक त्यातून एक प्रकाशझोत सभोवती पसरत गेला. पण त्या अंधूक प्रकाशात हिरव्या निळ्या दिसणाऱ्या बर्फाच्या भिंतीनी मी आणखी गोठून गेलो. मी जिथे उभा होतो तेथे ती भेग दोन मीटर रुंद होती, आणि टोकाशी त्या भिंती एकमेकांना स्पर्श करतील इतक्या जवळ वाटत होत्या. मी प्रकाशाचा झोत खालच्या दिशेला वळवला आणि तो खालच्या अंधारात विरून गेला. बापरे! आपल्या पायाखालचा बर्फाचा आधार आपल्या वजनाने कोसळला तर! खाली अनंत योजने अंधारयात्रा.

‘आपण जगलेच पाहिजे’, युगांमागून युगे, पिढ्यान्पिढ्या मानवाच्या मनातली जिवंत असलेली जगण्याची इच्छा उफाळून

वर आली. शरीराने हालचाल करायला सुरुवात केली. त्या बर्फभिंतीत वर जाणारी आणि पुढे आलेली उंचवट्याची एक रांगच होती. एकेक पाऊल त्यावर रोवत, शरीराचा तोल सांभाळत सरपटत मी वरच्या दिशेने प्रवास सुरू केला. गोगलगायीच्या गतीने मी त्या भेगेचे मुख गाठले. हुश्रु! सुटलो. बेभान अवस्थेतच मी जमिनीवरची काही पावले चाललो. अवघी दहाच मिनिटे पण दहा युगे लोटल्यासारखे वाटत होते.

सृष्टी अजून अंधारातच होती. माझा एव्हरेस्टच्या दिशेने प्रवास पुन्हा सुरू झाला. ६९९० मीटर उंचीवर असलेली छोटीशी सपाट जागा, ‘नॉर्थ कोल’हा माझा पहिला टप्पा होता.

माझ्या या एकाकी चढाईत गिर्यारोहणाची फारच थोडी साधने माझ्याबरोबर होती. दोर आणि अॅल्युमिनियमची शिडी घेण्याचा प्रश्नच नव्हता. स्किइंग पोलस आणि बर्फ फोडण्यासाठी कुन्हाड हीच काय ती साधने. पाठीवर अन्नपदार्थांबरोबरच तंबूही होता. हिमवादळे हे एव्हरेस्टचे वैशिष्ट्य. या वादळवाऱ्यात तंबूला आणि कदाचित मलासुद्धा जमिनीशी जखडून ठेवण्यासाठी लागणारे पिटाॅन्स मात्र मी मुद्दाम बरोबर घेतले होते.

निघाल्यापासून फक्त दोन तासांत मी

नॉर्थ कोलवर पोहोचलो. मध्ये त्या भेगेत वाया गेलेला वेळ धरूनही हा छानच वेग होता. किंबहुना १९२२ मध्ये मॅलरीला लागलेल्या वेळेपेक्षा कमीच वेळात मी नॉर्थ कोल गाठले होते. मी सभोवती नजर फिरवली. दूर पूर्वेला कांचनगंगा शिखर ढगांच्यावर मान काढून टुकुटुकू बघत होते. मोठे विलक्षण दृश्य होते ते.

चला, थांबून चालणार नव्हते. ९ वाजता अल्टिमीटरवर उंचीचा आकडा होता ७३६० मीटर. वा ! सुरेख. असाच वेग ठेव असं परत परत मनाला बजावत मी डोंगराच्या उत्तर धारेला पडलेल्या वळकट्या तुडवत होतो. मधून मधून काही टप्प्यांवर घोट्या घोट्या एवढे हिमकण साठले होते. वाळूतून मोठ्या कष्टाने वाट काढावी तशी या टप्प्यांतून वाटचाल होत होती. डोक्यावर माशा घोंघाव्यात तसे हिमकण घोंघावत

होते. आता तर वाऱ्याने माझ्या विरोधातच आघाडी उघडली होती. त्याच्या विरोधाला प्रतिकार करत मी वरवर चढत होतो. पण हळूहळू आपली ताकद संपत चालली आहे याची जाणीव व्हायला लागली. इतक्या लवकर सारी ताकद संपून चालणार नव्हते. अजून दोन दिवस जायचे होते आणि ते दोन दिवस जास्त खडतर असणार होते.

नेहमीच्या पर्वत चढायांपेक्षा माझी ही चढाई खूपच निराळी होती. त्यामुळे मला माझी ताकद राखून ठेवणे भाग होते. हिमालयासारख्या महापर्वतावर चढणारा एकटा गिर्यारोहक म्हणजे गोगलगायच. गोगलगायीसारखे त्याला त्याचे घरच पाठीवर घेऊन सावकाश पण निश्चितपणे वर वर चढावे लागते. इतर चढायांसारखे येथे कोणी आधीच छावण्या उभारलेल्या नसतात. ना कोणी सहकारी मदतीसाठी धावून येतात. जवळ असलेल्या अन्नसाठ्यातच सारी भूक भागवायची असते. कारण रसद पुरवणारी पोर्टर्सची टोळीही नसते. सगळ्यात मुख्य म्हणजे प्रत्यक्ष शिखर चढणाऱ्या तुकडीला जी विश्रांती मिळते ती या एकाकी गिर्यारोहकाला कशी मिळणार?

मला आवश्यक असणारी प्रत्येक वस्तू अगदी तंबू, स्लिपिंग बॅग, स्टोव्ह, त्याचे इंधन, अन्नपदार्थ, चढाईसाठी लागणारी

साधने असे सारे काही पाठीवर घेऊन मला मजल दरमजल करीत शिखर गाठायचे होते. माझा तंबू मलाच रोवायचा होता आणि दुसऱ्या दिवशी गुंडाळून पाठीवर टाकून कूच करायचे होते. त्यातच मी ऑक्सिजनची नळकांडीही बरोबर नेली नव्हती. खरे तर ऑक्सिजनच्या कृत्रिम पुरवठ्याने मी अगदी ताजातवाना राहिलो असतो पण त्यांचे वजन? आणि खरं तर गिर्यारोहणात ऑक्सिजनची नळकांडी वापरणे माझ्या तत्त्वात बसत नाही. असा ऑक्सिजनचा कृत्रिम पुरवठा वापरणारा गिर्यारोहक शिखरावर चढत नसतोच मुळी. तो त्या पर्वताचा माथा खाली झुकवीत असतो. हा माझ्या मते तर रडीचा डाव झाला. मला तर माझा शारीरिक आणि मानसिक कसच पणाला लावायचा होता. त्यामुळेच मी ठरवून टाकले होते. "No Oxygen Cylinders"

७८०० मीटर उंचीपर्यंत जाताजाता पाठीवरचं १५ किलोचं वजन मणामणायचं वाटत होतं. पावलागणिक बसावसं वाटत होतं. बसलो की उठावसंच वाटत नव्हतं. वाटायचं हाच शेवटचा मुक्काम! पण कुठली तरी अज्ञान शक्ती मला पुढे पुढे ढकलीत होती. या उंचीवर मला एक छोटीशी सपाट जागा आवडली. ताज्या हिमवर्षावाने जमा झालेलं तिथलं बर्फ मी खणून काढलं. अखेर खाली घट्ट बर्फाचा थर लागला आणि मी

खणायचा थांबलो. अगदी गळून गेल्यासारखं वाटत होतं. मटकन खाली बसलो. तंबू उभारणं तर दूरच पण तो उभारण्याचा विचारही नकोसा वाटत होता. दूरवर खाली नजर टाकली. नीनाला जिथे सोडून मी निघालो होतो त्या आमच्या तळछावणीच्या तंबूचा लाल ठिपका दिसत होता.

इतक्या उंचीवर असूनही सूर्य अक्षरशः भाजून काढत होता. उष्णतेने सारे शरीर कोरडे पडत होते. कोरड्या ओठांवरून कोरडी जीभ फिरवताच मला आठवण झाली ती मी बरोबर घेतलेल्या एका वनस्पतितेलाची. त्या तेलाचे दोन थेंब मी जिभेवर ठेवले आणि क्षणभर इतकं बरं वाटलं की बस! हे तेल, डोकेदुखीसाठी अँस्पिरिनच्या गोळ्या एवढीच औषधे बरोबर घेऊन मी निघालो होतो. शरीराने जरी मी पार थकून गेलो असलो, तरी माझा आत्मविश्वास मात्र दुर्दम्य होता.

ताशी ऐंशी किलोमीटर वेगाने वारा वाहात होता. माझ्या तंबूत ताशी १००कि.मी. वेगाने वाहणाऱ्या वादळाला तोंड देण्याची क्षमता होती. पण तो कसा उभा करावा हेच समजत नव्हते. वादळात नावेच्या शिडाची जी अवस्था होईल तशी माझ्या तंबूची झाली होती. अखेर मोठ्या प्रयासाने मी तंबू उभारला आणि सरपटत आत शिरलो.

तंबू इतका लहान होता की झोपायचे म्हटले तर पोटाशी पाय घेऊनच झोपावे लागे. तंबूत शिरल्यावर कितीतरी वेळ मी वाऱ्याचं संगीत ऐकत तसाच पडून राहिलो. वाऱ्याबरोबर उडणारे हिमस्फटिक तंबूवर आपटत होते. त्यांचा नाद मोठ्या तालात होत होता. किती वेळ गेला कोण जाणे. खरंतर मी सकाळपासून काहीच खाल्ले नव्हते. लवकरात लवकर स्वयंपाक उरकायला हवा होता. पण मन थाऱ्यावर नव्हतं. पुन्हा पुन्हा मॉरिस विल्सनची आठवण होत होती. हा असाच एक वेडा पीर. १९३४ साली एव्हरेस्टवर एकट्याने चढाई करण्याचा त्याने प्रयत्न केला होता. प्रचंड हिमवादळातही त्याची इच्छा टिकून राहिली होती. बरोबरच्या शेर्पांनी परोपरीने समजावून सांगितले. पण त्याचा निश्चय ढळला नाही. परमेश्वर आपल्याला मार्ग दाखवेल ही श्रद्धा उराशी बाळगून झपाटल्यासारखा तो एव्हरेस्टच्या दिशेने चालू लागला आणि दिसेनासा झाला. एक वर्षानंतर त्याचे प्रेतच हाती आले. त्याच्या डायरीतले शेवटचे शब्द होते “पुन्हा एक वादळी दिवस.” खरंतर मीही त्याच्यासारखा झपाटला गेलो नव्हतो का? एकट्याने, वेगळ्या मार्गाने आणि ऑक्सिजन पुरवठ्याशिवाय हे सर्वोच्च शिखर सर करायचे. खरंच माझ्या दृष्टीने जणू हे नवीनच शिखर आणि एक नवेच आव्हान होते.

“चल उठ, स्वयंपाकाला लाग!” कोणीतरी मला स्टोव्ह पेटवण्याची आठवण देत होतं. अर्थात मीच स्वतःशी बडबडत होतो. पण बराच वेळ मला माझ्याबरोबर कोणीतरी अदृश्य सोबती असल्याचा भास होत होता. मी त्याच्याशी इटालियन भाषेत बोलत होतो. माझी मातृभाषा जर्मन आणि गेले दोन महिने तर मी इंग्रजीशिवाय दुसऱ्या भाषेत बोललोच नव्हतो. तरीही मी इटालियन भाषेशिवाय दुसऱ्या भाषेत बडबडत नव्हतो.

सुकवलेल्या मांसाचे तुकडे, चीज आणि ब्रेड यांचे घास मी चघळत होतो. पण तोंडाच्या तेवढ्याशा हालचालींनीही दमल्यासारखं वाटत होतं. आता स्वयंपाकाच्या तयारीला लागलंच पाहिजे. मी पुन्हा स्वतःलाच बजावलं. मला दररोज चार लिटर पाणी तरी प्यायलाच लागणार होत. नाहीतर डिहायडेशनने मृत्यू अटळ होता. मी तंबूची कनात थोडीशी उघडून बाहेरचा बर्फ भांड्यात घेऊ लागलो तोच स्टोव्ह विझला. आजची रात्र फारच वाईट जाणार असं दिसतंय असा विचार करीत मी परत तो पेटवायच्या खटपटीला लागलो.

इतक्या अफाट उंचीवर बर्फापासून एकच लिटर पाणी मिळवण्यासाठी किती कष्ट पडतात याची तुम्हाला कल्पना येणार नाही. कसेबसे एक भांडंभर पाणी तयार झाले.

त्यात मी टोमॅटोची सुकवलेली पावडर घालून मस्त सूप तयार केलं. पुढच्या दोन भांडी पाण्यापासून मी तिबेटी पद्धतीने मीठ घालून चहा तयार केला.

एकदाचं एवढं पाणी पोट्यात गेल्यावर मी माझ्या स्लिपिंग बॅगमध्ये शिरलो आणि अंगावरच्या उबदार कपड्यांनिशी तसाच पडून राहिलो. अगदी पायातले बूट सुद्धा काढले नाहीत. किती वेळ कोणास ठाऊक. मी डोळे उघडले तेव्हा संध्याकाळ आहे की सकाळ तेही समजेना. घड्याळाकडे बघावेसे सुद्धा वाटत नव्हते. खोल मनात कुठे तरी भीतीची लहर दौडून गेली. गेल्या तीस वर्षात साचून राहिलेली सारी भीती मला घेरून टाकेल की काय असे वाटू लागले.

कानांवर हिमप्रवाहांचा आवाज आदळत होता आणि अंतर्मनातून निरनिराळे पडसाद त्याला ताल देत होते. एव्हरेस्ट एवढ्या जवळ येऊनही खूपच दूर असण्याची जाणीव भयानक होती. अशावेळी या निराशेवर मात कशी करायची हे काय मला माहीत नव्हतं? पण शरीरानंच बंड पुकारलं तर मी काय करू शकणार होतो?

तंबूच्या आतल्या भागावर साठलेले हिमकण वितळू लागले तशी सूर्यकिरणांनी माझ्या तंबूला स्पर्श केल्याची जाणीव मला झाली. चला, १९ ऑगस्टची सकाळ उगवली. मी हळूहळू आवराआवरीला

सुरुवात केली. खारवलेले मासे, स्टोव्हसाठी लागणाऱ्या गॅसचे एक नळकांडे, सूपच्या काही पावडरी आणि थोडा चहा एवढ्या गोष्टी मी तिथेच सोडायचे ठरविले. त्यामुळे वजन थोडे हलके झाले. आज हवा सुरेख पडली होती. मला दुसऱ्या दिवशी शिखर गाठायचे होते. पहिले पन्नास मीटर मी खूपच रडतखडत चाललो. मग मात्र मला ताल गवसला. स्वच्छ, मोकळ्या, आल्हाददायक हवेत माझी पावलं झपाझप पडू लागली. पण थोड्याच वेळात गुडघा गुडघा चढ लागला. हा चढ संपला की मी शिखरापासून ४५५ मीटर उंचीवर पोहोचणार होतो.

असंच गुडघाभर बर्फातून चालावं लागलं तर मग माझा प्रयत्न सोडूनच द्यावा लागला असता. क्षणभर उभा राहून मी सभोवतालची टेहळणी केली आणि एक नवीन वाट निर्माण करता येईल असा भाग शोधून काढला. नुकतेच बरेच हिमप्रपात तेथून कोसळल्याने तिथला बर्फ घट्ट असल्याची शक्यता होती. बघू या नशीब आजमावून, असं म्हणत मी त्या दिशेला कूच केले. मुंगीच्या पावलांनी माझा पुढचा प्रवास सुरू झाला. लक्षपूर्वक प्रत्येक पाऊल टाकावे लागत होते. पण त्या नादात मला हवेचे भानच राहिले नाही. अचानक हवा बिघडू लागली. वेगवान वारे, ढगाळ वातावरण यांनी माझी गती साफ कमी करून

टाकली. मी अल्टिमीटरकडे नजर टाकली फक्त ८,२२०मीटर! निराशा दाटून आली. त्यातच शरीराने कुरकुर सुरू केली. मला थांबणं भाग होतं. बऱ्याच धडपडीनंतर त्या उतारावर तंबू ठोकण्यापुरती छोटीशी सखल जागा मिळाली. कसाबसा मी तंबू ठोकला आणि आत शिरलो. खरं तर येथे मी स्वतःचा फोटो काढायला हवा होता.पण तेवढही त्राण अंगात उरलं नव्हतं. मुख्य गरज होती ती पाणी पिण्याची.

भिजलेले बूट न काढताच मी तयारीला लागलो. पुन्हा बर्फ वितळवण्याचे दिव्य करायचे होते. ते करता करताच मी नाडीचे ठोके मोजले. १०० पेक्षा जास्त ठोके मिनिटाला पडत होते. उद्या धुके विरले नाही तर? वाट पाहायची का? अशा विचारांनी मन अस्वस्थ होते. वाट पाहणे शक्य नव्हते. उद्या एक तर वर जायचे किंवा परत फिरायचे ह्यापेक्षा तिसरा पर्याय उरला नव्हता.

२० ऑगस्टची सकाळ निरभ्र होती.पण क्षितिजावर ढग जमा होऊ लागले होते. मी बूट चढविले. खांद्यावर कॅमेरा लटकवला. हातात बर्फ फोडण्याची कुऱ्हाड घेतली. बाकी सारे काही मागे सोडून पुढे पाऊल टाकले. अगदी माझी हॅवरसॅकही मी मागे सोडली होती. माझी हॅवरसॅक माझी जिवाभावाची सखी. या एवढ्या प्रवासात कितीतरी वेळा भ्रमिष्टासारखं मी तिच्याशी

बोललो होतो. कदाचित अपुऱ्या ऑक्सिजनमुळे असे भ्रम निर्माण होत असतील. अर्थात बर्फ फोडण्याची कुऱ्हाड-माझी दुसरी सखी- माझ्याबरोबर होती- हा एक मनाला दिलासाच होता.

शेवटचा टप्पा कष्टप्रद होता पण अवघड नव्हता. अनेकवेळा ब्रिटिश मोहिमांची वर्णने वाचल्यामुळे मला या मार्गाने न जाताच तो पाठ झाला होता. सारखं वाटत होतं की अरे आपण पूर्वी या रस्त्याने येऊन गेलो आहोत. मध्येच खूप उभा चढ लागला. त्यावरून चतुपाध्द प्राण्यासारखं चढत मी पुढे सरकत होतो. तेवढ्यात समोर एका काळ्याभिन्न खडकाने माझी वाट अडवली अंतःप्रेरणेने मी त्याला डावी घातली. आणि पुढचा मार्ग सापडला.

आता मी शिखराच्या अगदी खाली उभा होतो. सभोवती धुकं गच्च दाटून आलं होतं. दिशांचा पत्ताच लागत नव्हता. पुढचे तीन तास पुढे सरकण्यासाठी झगडता झगडता कसे गेले ते कळलेच नाही.मी जणू आपोआपच वर चढत होतो. माझी अंतःप्रेरणा मला वर चढवत होती. अचानक क्षणभर अभ्र दूर झालं आणि आकाशाची निळाई आणि त्या पार्श्वभूमीवर शिखराचं अत्युच्च टोक नजरेस पडलं.

थोडं पुढे सरकलो आणि समोर दिसली १९७५ साली चिनी गिर्यारोहकांनी

शिखरावर रोवलेली तिपाई. (Tripod Stand) मी अती वेगानं जागीच खिळून राहिलो. सारं मन रितं रितं झालं होतं. इथपर्यंत पोहोचण्यासाठी मी माझ्या शक्तीचा कण नू कण वापरला होता आणि मी त्या अत्युच्च शिखरावर, जगाच्या माथ्यावर उभा होतो. फार वेळ असं थांबून चालणार नव्हतं. अनेक छायाचित्रे काढायची होती. मी इतका दमलो होतो की प्रत्येक छायाचित्र काढण्यासाठी मला प्रचंड कष्ट लागत होते. थोडा वेळ निळं आकाश दर्शन देऊन गेलं आणि मग ढगांची दाटी होऊ लागली. दुसऱ्यांदा एव्हरेस्ट चढूनही मी आजूबाजूचं दृश्य पाहू शकलो नव्हतो. पण त्यांची क्षितीच वाटत नव्हती. सुमारे चाळीस मिनिटे मी शिखरावर होतो. तेथपर्यंत मी कसा पोहोचलो हे आजही मला सांगता येणं अवघड आहे.

हळूहळू मी उठलो आणि परतीच्या प्रवासाला लागलो. साडेतीन तासात मी ८२५० मीटर उंचीवर आलो. तंबूत शिरून मी सूप तयार केलं पण ते पिण्याची ताकद माझ्यात राहिली नव्हती. मी तसाच काही न खाता पिता झोपण्याचा प्रयत्न करत पडून राहिलो. पण झोपही येत नव्हती. बहुधा शुद्धीबेशुद्धीच्या सीमारेषेवर माझा प्रवास होत असावा. पहाटे पहाटेच मी पुन्हा चहा पिण्याचा प्रयत्न केला पण पिताच उलट्या

होऊन पोटात काहीच राहिले नाही.

२१ ऑगस्टला सकाळी ७.३० वाजता मी माझा कॅमेरा, लोकरी कपडे आणि सन ग्लासेस एवढेच सामान बरोबर घेऊन खाली निघालो. पाठीवरची हॅबरसॅक मला पुढे पुढे ढकलत होती. बहुदा १०.३० च्या सुमारास नीनाने मला पाहिलं. ती मला म्हणाली, एखाद्या दारूड्यासारखा मी झोकांडत खाली उतरत होतो. बेस कॅंपजवळ ती माझ्या मदतीसाठी सज्ज होऊन उभी होती.

बेस कॅंपवरच्या तंबूत मी शिरलो आणि आनंदाश्रू माझ्या गालांवरून ओघळू लागले. “होय! मी अखेर एकट्याने एव्हरेस्ट जिंकले होते. पण पुन्हा असे साहस माझ्याकडून घडेल का ? कुणास ठाऊक? या प्रसंगी मी माझ्या साऱ्या साऱ्या क्षमता अगदी शेवटापर्यंत पणाला लावल्या होत्या!”

"I was at my limit "

“आई खरं आहे तुझं म्हणणं! अगं पण मला जाणून घ्यायचीये माझ्या पंखातली ताकद! मला जाणून घ्यायचंच आपण मोकळ्या हवेत काय करू शकतो ते!” जोनाथन उत्तरला.

★

आणि एकदम तिथे अंधारात ३००फुंटावर जोनाथनचे डोळे चमकले. त्याची दुःखे, त्याने केलेले निश्चय सर्व नाहीसे झाले.

छोटे पंख! ससाण्याचे छोटे पंख! हेच उत्तर आहे. किती मी मूर्ख! मला फक्त छोटे पंख हवेत व यासाठी फक्त मला माझे पंख दुमडायला हवेत की झाले छोटे पंख!

★

“आपले पंख उघडले गेले तर?” लाखो तुकडे तुकडे होतील या जाणीवेनेच त्यानं आवंढा गिळला. पण त्यासाठी वेग ही ताकद होती, वेग हा आनंद होता, वेग म्हणजे निखळ सौंदर्य होते.

★

समुद्रपक्ष्यांच्या परिषदेसमोर कोणीही पक्षी उलट उत्तर करीत नसे. पण तरीही जोनाथन बोलला. “बेजबाबदारपणा? बंधूनो!” तो ओरडला “जीवनाचा अर्थ समजावून घेणाऱ्या व उच्चतम ध्येयांसाठी जगणाऱ्या पक्ष्यापेक्षा जास्त जबाबदार कोण आहे? हजारो वर्षे आपण मासे पकडण्यात घालविली आहेत, पण आता आपल्या जीवनाला काही ध्येय आहे. शिकणे, शोध घेणे, मुक्ती मिळवणे. मला फक्त एक संधी द्या, मला जे सापडले आहे ते तुम्हाला दाखवू द्या...”

★

त्याने आकाशातून दूरवर एकदा शेवटची नजर टाकली. ते विशाल, चंदेरी आकाश तेथे तो

प्रबोधक मित्रांनो, जोनाथनची गोष्ट तर संपली. दर महिन्याला आपल्या भेटीला काही नवीनच अनुभव घेऊन येणारा हा सखा आता नियमितपणे भेटणार नाही. पण जीवनाबद्दलचे अत्यंत खोलवर पण हळूवार, अर्थपूर्ण भाष्य करणारी ही रूपककथा शब्दरूपाने नाही तरी आयुष्यांच्या विविध वळणांवर अमूर्तपणे आठवणींच्या खोल डोहातून अचानकपणे आपल्या समोर उभी राहते. तेजस्वी जोनाथन आपल्याशी बोलू लागतो. आपल्यातील पूर्णत्वाला साद घालतो. परिस्थितीशी सामना करण्याचा, यश-अपयश पचविण्याचा उत्साह देतो. म्हणूनच ही कथा लेखकाने अर्पण केली आहे,

आजपर्यंतचे सर्व काही शिकला होता. ते त्याने डोळे भरून पाहून घेतले अन् म्हणाला, “चला मी तयार आहे तुमच्याबरोबर यायला.” समुद्रपक्षी जोनाथन त्या दोन प्रकाशमान पक्ष्यांबरोबर उंच उडाला अन् सोबत्यांसह वरच्या घनदाट, अंधारलेल्या आकाशात त्यानं झेप घेतली.

★

“जोनाथन, तुझ्या या प्रश्नाला मला तरी एकच उत्तर दिसतंय अन् ते म्हणजे तू असामान्य, एकमेवाद्वितीय असा आहेस. आम्हापैकी बहुतेकजण येथवर खूप सावकाश आलो. आम्ही एका जगातून जवळ जवळ त्याच्यासारख्या दुसऱ्या जगात प्रवेश करित राहिलो. कोटून आलो कोठे जावयाचे आहे याचा पूर्ण विसर पडत व फक्त आल्या क्षणापुरतेच जगत आलो. नुसतेच खाण्याच्या अन् भांडण्याच्या, सत्ताकांक्षेच्या पत्तीकडे काही असते याची नुसती पुसटशी जाणीवही होण्यासाठी सुद्धा आम्हाला किती जन्म घालावे लागले याची तुला कल्पना आहे?”

★

“तू तेव्हा स्वर्गात पोहोचशील जोनाथन जेव्हा तू परिपूर्ण वेग गाठशील व परिपूर्ण वेग म्हणजे हजार मैलांचा नव्हे अथवा लाख मैलांचा वा प्रकाशाचा वेग सुद्धा नव्हे. कारण कोणतीही संख्या ही मर्यादाच आहे व पूर्णात्वाला मर्यादा नसते! परिपूर्ण वेग म्हणजे तेथेच असणे.” चँग म्हणाला.

★

“आता तुझी इच्छा असेल तर आपण काळाविषयी शिकण्यास प्रारंभ करू,” चँग म्हणाला, “ज्यायोगे तुला भूतकाळात व

‘आपल्या सर्वांच्या अंतरंगात असणाऱ्या, त्या खऱ्या जोनाथन सीगलला’

आपल्यापैकी काहींनी सुट्टीमध्ये वर्षभरातील सर्व भाग एकत्र करून जोनाथनची कथा परत एकदा सलग वाचून काढली असेल. या लेखातील डावीकडील मजकूर हा या सर्व भागांमधील साररूपाने काढलेला काही भाग आहे. खाण्यापिण्यासाठी न भांडता उड्डाणाच्या आनंदात दंग असणारा आगळावेगळा जोनाथन, त्यासाठी वाळीत टाकला गेला असताना दुसऱ्या जगात जाऊन वेगाने पूर्णत्वाकडे झेपावणारा चैतन्यपक्षी जोनाथन आणि नंतर आपल्या कळपात परत येऊन सर्वांच्या आयुष्यामध्ये अर्थ भरण्यासाठी धडपडणारा प्रेमळ जोनाथन. अशी तीन भागात जोनाथनची कहाणी उलगडत जाते. अत्यंत साध्या शब्दातली ही छोटीशी कथा वाचकाला एका मनस्वी कल्पनाविश्वात खेचून नेते. आपापल्या वयाप्रमाणे आणि भोवतालच्या परिस्थितीप्रमाणे अर्थाची भेंडोळी उलगडतात आणि वाचक एक विलक्षण ताजेपणा घेऊन भानावर येतो.

जोनाथनच्या गोष्टीमध्ये कोणत्या प्रसंगातून काय शिकायचे असे काही गद्य विश्लेषण करणे म्हणजे या मुक्तछंदातील

भविष्यकाळात उड्डाण करता येईल! आणि मग तेव्हा या सर्वांतील, सर्वात जास्त अवघड, सर्वात जास्त शक्तिमान् व सर्वात जास्त आनंददायी अशी गोष्ट शिकण्यास तू पात्र ठरशील. तेव्हा तू खऱ्या अर्थाने उत्क्रांत होण्यास व सहृदयता आणि प्रेम यांचा अर्थ समजण्यास पात्र होशील”

★

सुलिव्हानला आपले हसू आवरता आले नाही. “हे वेड्या पक्ष्या ”तो म्हणाला, “जमिनीवरील कोणाला एक हजार मैल कसे पाहावयाचे हे जर कोणी दाखवू शकत असेल तर तो समुद्रपक्षी जोनाथनच असेल.” त्याने वाळूकडे नजर फिरवली. “जोन, माझ्या मित्रा, शुभेच्छा!”

★

“इतका निर्दय बनू नकोस फ्लेचर. तुला वाळीत टाकून त्यांनी फक्त स्वतःलाच इजा करून घेतली आहे व एक दिवस त्यांना हे उमजेल, एक दिवस तेही तुझ्यासारखाच विचार करू लागतील. त्यांना क्षमा कर व त्यांना मदत कर.”

★

“समुद्रपक्षी फ्लेचर, तुला उड्डाण इतक्या तीव्रतेने शिकायचे आहे का? की तू त्या थव्याला माफ करशील? शिकशील आणि मग एक दिवस त्यांच्यातच परत जाऊन त्यांना शिकण्यास मदत करशील?

★

प्रत्येक तासाला जोनाथन प्रात्यक्षिक दाखवीत, सूचना करीत, आग्रह करीत व मार्गदर्शन करीत प्रत्येक विद्यार्थ्यांबरोबर असायचा. एक खेळ म्हणून रात्री, ढगांमध्ये, वादळात, तो त्यांच्याबरोबर उडत असे तेव्हा थव्यातील पक्षी मोठ्या कष्टाने जमिनीवर दाटीवाटी करून उभे असत.

★

अत्यंत जिवंत काव्याची चिरफाड करण्यासारखे आहे. कारण आपल्या छोट्या प्रबोधक वाचकांना जाणवले असेल की जोनाथनची गोष्ट म्हणजे आपल्या स्वतःच्या जीवनातील भूत-वर्तमान भविष्याचा आलेख आहे. त्यावर वेगळे भाष्य न करता प्रत्येकानेच अंतर्मुख होऊन आपापल्या जोनाथनशी संवाद करायचा असतो.

भोवताली सगळीकडे आंधळ्यांच्या शर्यती चालल्या असताना प्रसंगी घरच्यांचा, समाजाचा विरोध पत्करूनही आपल्या आयुष्याची चिकित्सा करणे आणि एखाद्या ध्येयस्वप्नाचा पाठपुरावा करणे म्हणजे **जोनाथन बाणा !**

स्वतःच्या मर्यादांची जाणीव होऊनही आपले सामान्यत्व न स्वीकारता त्या मर्यादा ओलांडण्यासाठी, अपयशांमधून स्फूर्ती घेण्यासाठीची जिद्दी धडपड म्हणजे **जोनाथन वृत्ती !**

वरवरच्या आराशीवर न भाळता उत्तमतेचा आग्रह धरणे, पूर्णत्वासाठी प्रयत्न करीत राहणे; आयुष्यातील एकसुरीपणामुळे येणारा कंटाळा-राग-भीती यांना निपटून तिथे ज्ञान-कौशल्यातील ताकद- आनंद- सौंदर्य

तो अतिशय सोप्या गोष्टी सांगत होता-की उडणे हा समुद्रपक्ष्याचा हक्क आहे, स्वातंत्र्य हे त्याच्या अस्तित्वाचे स्वस्व आहे. जे जे काही या स्वातंत्र्याच्या आड येत असेल ते ते बाजूला ठेवले पाहिजे, मग ते कर्मकांड असो, धार्मिक कल्पना असोत अथवा कोणत्याही प्रकारची मर्यादा असो.

★

जोनाथनने उसासा टाकला. 'एक अपरिहार्य गैरसमज!' त्याने विचार केला. ते तुम्हाला सैतान तरी म्हणतील अथवा ईश्वर तरी.

★

“अरे फ्लेच, त्याच्यावर नाही प्रेम करायचे! अर्थातच तिरस्कार व पापावर प्रेम नाही करायचे. तुला त्यांच्यातील खरा पक्षी, त्याच्यातील चांगुलपणा पाहता आला पाहिजे. तो त्यांना स्वतःला जाणवण्यास मदत करता आली पाहिजे. माझ्या प्रेमाचा अर्थ हा आहे. तुम्हाला जेव्हा ही खुबी कळते तेव्हा खरेच मजा येते.”

★

क्षणभराने जोनाथनचे शरीर हवेत हेलकावे खाऊ लागले. मंद तेज पसरू लागले व हळूहळू शरीर पारदर्शक बनू लागले. “त्यांना माझ्याविषयी अफवा पसरवून देऊ नकोस अथवा माझा देवही बनवून देऊ नकोस. ठीक आहे ना? मी एक समुद्रपक्षी आहे. मला उडायला आवडते, कदाचित...”

★

“अरे फ्लेच, तुझे डोळे तुला काय सांगतात त्यावर विश्वास ठेवू नकोस. ते फक्त मर्यादा दर्शवितात. तुझ्या ज्ञानाच्या प्रकाशात पाहा, तुला जे मुळातच माहित आहे ते फक्त शोध. तुला उडण्याचा मार्ग आपसूकच सापडेल. हेलकावे थांबले. जोनाथन हवेत नाहीसा झाला होता.

यांची स्थापना करणे म्हणजे जोनाथन कार्य!

आणि मिळवलेल्या सर्व कौशल्यातून, ताकदीतून, ज्ञानातून आणि यशातून हृदयात प्रेम व दया जागृत होणे, आपल्या समाजातील अज्ञान, एकसुरीपणा, दुःख, कोतेपणा दूर करण्यासाठी देव किंवा राक्षस किंवा प्रेषित न बनता स्वतःमधील मनुष्यत्वाचा आविष्कार आपल्या बांधवांसाठी करणे म्हणजे जोनाथन दृष्टिकोन!

मित्रांनो, जोनाथनची कथा कधी संपत नाही. कारण ती आपल्याच आयुष्याची कथा आहे. आपण काय करू शकतो हे सांगणारी कथा आहे. अपयशाच्या खोल गर्तेमध्ये आणि यशाच्या उंच शिखरावरती आपल्याला सावरणारी कथा आहे. काळोख्या वाटांवरती किंवा डोळे दिपवणाऱ्या झोतांमध्ये 'तत्वमसि' म्हणून आपल्याला वाटचालीची दिशा देणारी कथा आहे. म्हणूनच तुमच्या सर्वांमधील जिवंत सळसळत्या तेजस्वी जोनाथनला माझ्यातल्या जोनाथनकडून...

• • •

पहिल्या परीक्षेच्या तुलनेत या परीक्षेला प्रतिसाद खूपच कमी मिळाला. कदाचित अशा प्रकारे स्वतःचा विचार करून, घोकंपट्टी न करता स्वतःच्या भाषेत उत्तरपत्रिका लिहिण्याची पद्धत लोप पावत चालली आहे की काय? असे यावरून जाणवले. पुढील वर्षीही अशा प्रकारे परीक्षा असतील. अनुप्रत्येकानेच यात सहभागी व्हायला हवे आहे

• उत्तरपत्रिकांचा थोडक्यात आढावा •

प्रश्न१: 'आपली प्रबोधिनी' या सदराखाली प्रबोधिनीच्या विविध उपक्रमांची माहिती दिली होती. त्यातील १०० दिवसांच्या शाळेचा उपक्रम अनेकांना आवडला.

● भारत हा खेड्यांचा देश आहे. जर आपल्या देशाची उन्नती व्हायची असेल तर निरक्षरता समूळ घालविली पाहिजे. विद्यार्थी जर शाळेत येत नसतील तर शाळा विद्यार्थ्यांपर्यंत आणि याच विचाराने ज्ञान प्रबोधिनीच्या प्रचिती संघटनेतील युवकांनी हाती घेतलेला हा उपक्रम मनापासून आवडला.

(शशिकांत फंड, शिरूर)

● मला '१०० दिवसांची शाळा' हा लेख वाचून प्रेरणा मिळाली. त्यामुळे मी स्वतः आमच्या घराजवळील नगरपालिकेच्या शाळेत शिकणाऱ्या काही मुलांमुलींना अभ्यासात मदत केली. त्यांच्या गुणांमध्ये प्रगती झाली आहे. याचा त्यांना तसेच त्यांच्याहून जास्त आनंद मला होत आहे. हा उपक्रम वाचून 'साक्षर भारत' हा बहुमान भारतास मिळवून देण्याची प्रेरणा आम्हासारख्या अनेक मुलांमुलींमध्ये येईल असे मला निश्चित वाटते. म्हणून मला हा उपक्रम फारच आवडला.

(मालती अहिरे, धुळे)

युवतींची क्रीडा प्रात्यक्षिके हा उपक्रम आवडला. क्रीडा प्रात्यक्षिके म्हणजे मूर्तिमंत उत्साह. अभ्यासाइतकेच खेळ महत्त्वाचे असतात. नवीन कौशल्य शिकण्याची, ते सगळ्यांसमोर सादर करण्याची व आपले गुण दाखविण्याची संधी यामधून अनेकांना मिळते. स्वामी विवेकानंदांची जयंती अशा वेगळ्या पद्धतीने साजरी करण्याची पद्धत मला खूप भावली.

(निश्चल गोन्हे, पुणे)

प्रश्न२ : सर्वात उपयुक्त लेखमाला म्हणून अनेकांनी 'अभ्यासातील स्वावलंबन' या लेखमालेचा उल्लेख केला आहे. तास न तास अभ्यास करण्यापेक्षा नियोजनपूर्वक कमी वेळ अभ्यास अधिक उपयुक्त झाला. विविध पद्धतीचा वापर करून अभ्यास केल्याने अभ्यासातील गोडी वाढली अन् प्रत्यक्ष मार्कही वाढले.

काहींनी शरीर सतेज सुंदर ही लेखमाला उपयुक्त वाटल्याचे लिहिले आहे तर एका ने आकाशदर्शनाच्या लेखमालेतून आकाशातील ताऱ्यांची ओळख झाली व जणू मित्राला भेटल्यासारखा आनंद आकाशात ते तारे दिसल्यावर होतो असे त्याला जाणवल्याचे लिहिले आहे.

प्रश्न ३ : बहुतेक सर्वांनी 'प्रजासत्ताक दिनाच्या निमित्ताने स्वतःची स्वाक्षरी देवनागरी लिपीतून करा' व 'मी कॉपी करणार नाही' या आवाहनाला प्रतिसाद दिला असे लिहिले आहे. परंतु काही जणांनी याबाबतचे अभियान स्वतःबाबतच मर्यादित ठेवले आहे. 'मालती

अहिरे' या विद्यार्थीनीने शाळेतील शिक्षक व मुख्याध्यापकांच्या मदतीने या अभियानाला सामूहिक स्वरूप देण्याचा प्रयत्न केला. इतर आवाहनाला मात्र प्रतिसाद देऊ शकलो नाही याबाबतची रूखरूख अनेकांच्या उत्तरात डोकावते आहे.

- केलेल्या चुका सुधारण्याची संधी द्या, तुम्ही सुद्धा पुष्कळ काही करू शकता..., उत्तम हस्ताक्षर करण्याचे आवाहन इ. आवाहने करावी असा उल्लेख काहीनी केला आहे तर विविध भारतीय उत्सव-सण-समारंभ आधुनिक काळाशी सुसंगत व अधिक अर्थपूर्ण करण्यासाठी वेळोवेळी आवाहने करावीत असे काहीनी सुचविले आहे.

प्रश्न ४: खालील वाक्ये/सुविचार आवडल्याचे लिहिले आहे. त्यातल्या खालील मुलांनी त्याचा विस्तार खूप छान अन् गोष्टीरूप केला आहे.

- माणूस हा नशिबाच्या हातातले बाहुले आहे असे म्हणण्यापेक्षा नशीब हे माणसाने बनवलेले बुजगावणे आहे.

(प्रसन्न कुलकर्णी, धुळे)

- ज्याच्यामधी नाही भाव त्याले भक्ती म्हणू नही, ज्याच्यामधी नाही चेव त्याले शक्ती म्हणू नही.

(सचिन गुजराथी, पुणे)

प्रश्न ५: छात्र प्रबोधनचे प्रचारप्रमुख या नात्याने काय काय करीन याबाबत अनेक कल्पना मांडल्या आहेत. प्रत्यक्षात तुम्ही प्रचारप्रमुख जरी नसलात तरी प्रबोधनचे सभासद या नात्याने, तुमच्या या आवडत्या मासिकाचा प्रचार करण्यासाठी तुम्हीही यातल्या अनेक कल्पना प्रत्यक्ष वापरून पाहाल असा

विश्वास वाटतो.

- मित्रांना गोळा करून त्यांच्याबरोबर शाळाशाळांमध्ये जाईन.

- वर्गातील हुशार विद्यार्थ्यांना प्रबोधनचे सभासद बनवीन.

- विविध मासिके, वर्तमानपत्रे यामध्ये गावातील मान्यवर लोकांना छात्र प्रबोधनवर लेख लिहिण्यास सुचवीन.

- मित्रांच्या व शिक्षकांच्या मदतीने छात्र प्रबोधनच्या सभासदांसाठी आकर्षक कार्यक्रम करीन, स्पर्धा भरवीन ज्यामुळे नवीन विद्यार्थ्यांना सभासद व्हावेसे वाटेल.

- जास्तीत जास्त सभासद मिळवून देणाऱ्यास विशेष बक्षिसे देईन.

- आई-वडिलांच्या शाळेत जाऊन त्यांच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांसमोर बोलून मासिकाचे महत्त्व, वेगळेपण पटवून देईन.

- सोसायटीत, पेठेत, कॉलनीत, घराघरात जाऊन सभासद मिळवीन.

- छात्र प्रबोधनच्या वतीने विद्यार्थी व पालकांसाठी व्याख्यानमाला आयोजित करून त्यामध्ये सहभागी झालेल्यांना सभासद होण्याचे आवाहन करीन.

- घराच्या दारावर व घरामध्ये पोस्टर तयार करून लावीन. येणाऱ्या जाणाऱ्या सर्व नातेवाईकांना सभासद होण्यास सांगेन.

- छात्र प्रबोधनचे स्टिकर्स तयार करून ते वेगवेगळ्या वस्तूवर लावीन.

- आई वडिलांच्या मित्र-मैत्रिणीच्या घरी जाऊन त्यांना माहिती देईन.

- गावातील महत्त्वाची प्रदर्शने, व्याख्याने, नाट्य व चित्रपटगृहे, बाजाराच्या

जागी, एस.टी. स्टँडवर छात्र प्रबोधनची माहितीपत्रिके लावीन, लोकांना वाटीन.

● पुस्तकांच्या, स्टेशनरीच्या दुकानात पोस्टर्स लावीन.

● रेडिओ, टेलिव्हिजन, वर्तमानपत्रे इ. मध्ये जाहिरात देईन इ. २०० सभासद संख्येपासून २००० सभासदांपर्यंतचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांनी स्वतःसमोर ठेवलेले त्यांच्या उत्तरांवरून दिसते.

प्रश्न ६: सर्वात आवडलेल्या गीतांमध्ये 'कुणी कुणासंग भांडायचं नाय', 'हे वीर विवेकानंद' ही दोन गीते अनेकांना आवडली. खालील काही वेगळ्या देशभक्तिपर कविता/गीते मुलांनी लिहून पाठविलेल्या आहेत.

“गे मायभू तुझे मी फेडीन पांग सारे, आणीन आरतीला हे सूर्य चंद्र तारे”

“देशप्रेमियों आपसमें प्रेम करो...”

ज्यांनी उत्तर पत्रिका पाठविल्या त्यांनी त्यात मनापासून उत्तरे लिहिली आहेत. तथापि कोणालाही प्रथम क्रमांक देता आलेला नाही.

द्वितीय क्रमांक विभागून :

१. मालती साहेबराव अहिरे, ९ वी, महाराणा प्रताप विद्यालय, धुळे

२. सचिन सूर्यकांत गुजराथी, १० वी, शेठ

हिरालाल सराफ प्रशाला, पुणे

उत्तेजनार्थ :

१. प्रसन्न हरिश्चंद्र कुलकर्णी, ८ वी, कि. सो.क.न्यू सिटी हायस्कूल, धुळे

२. वैभवी व्यंकट पांडे, १० वी ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी, पुणे

● कविता स्पर्धेमध्ये फक्त चौघांच्याच आल्या आहेत तथापि कोणतीही कविता बक्षिसास पात्र होऊ शकली नाही.

● पुस्तक परीक्षण स्पर्धेमध्ये नम्रता पोतदार व सुप्रिया बिराजदार या दोन विद्यार्थिनींनी एकेक पुस्तकावर परीक्षण लिहून पाठविले आहे. पण एकूण ५ पुस्तकांवर परीक्षण लिहून पाठविणे अपेक्षित होते. म्हणून याही स्पर्धेची बक्षिसे देता येऊ शकलेली नाहीत.

छात्र प्रबोधन मासिकाचे एक वर्ष पूर्ण झाले आहे. वर्षभरात जाहीर केलेल्या विविध स्पर्धांना अपेक्षेपेक्षा कमी प्रमाणात प्रतिसाद तुम्ही दिलात त्याबद्दल निश्चितच नाराजी आहे. पुढील वर्षी विविध स्पर्धांमध्ये अनेक जण सहभागी होऊन ही नाराजी दूर कराल व भरपूर बक्षिसे पटकावून आम्हाला आनंद द्याल अशी अपेक्षा करतो.

● शब्दकोडी उत्तरे ● →

(आडव्या शब्दामध्ये)

८व्या क्रमांकासमोर 'भस्मासुराला पाताळात ढकलणारा अवतार' हे चुकीचे असून त्याऐवजी 'बळी राजाला पाताळात ढकलणारा अवतार असे हवे होते)

उजवीकडील

१ क	ल	२ श	३ चा	४ वा
मा	५ ब	ना	व	ट
६ न	७ म	न	ट	
	८ वा	९ न		१० वा
११ वा	ली	१२ ग	म	न
रा		१३ वा	र	र

डावीकडील

१ बे	शि	२ स्त	३ रा	४ ग
र		५ शि	क	स्त
६ की	७ टा	ळ	ट	
	प	८ र		९ पा
१० अ	शी	११ स	का	ळ
१२ फू	र	स	द	त

“आला आषाढ श्रावण आल्या पावसाच्या सरी
किती चातकचोचीने प्यावा वर्षाऋतू तरी”

असा हा वर्षाऋतू धुंदपणे पिण्यासाठी तुमच्या चातकचोचींच्या मागचं शरीर हे सुदृढ असणे आवश्यक आहे. त्यासाठी काही पाळावे लागणारे नियम आयुर्वेदाने सांगितले आहेत. या नियमांची माहिती आपण या लेखात घेऊ या.

आपण दोन भागात या नियमांची माहिती घेऊ. एक म्हणजे या ऋतूत घेण्याचा आहार आणि दुसरे म्हणजे वागण्याचे नियम किंवा विहार.

•आहार•

वर्षाऋतूमध्ये त्रिदोषांपैकी वात दोषाचा प्रकोप होतो. त्याचप्रमाणे आपल्या अन्नाचे पचन करणारा अग्नी हाही मंद असतो. त्यामुळे -

हे खावे-

१. शक्यतो एक वर्षाहून अधिक जुने असे धान्य वापरावे. नाईलाजाने नवीन धान्य वापरावेच लागले तर ते भाजून मग वापरावे.

२. दूधभात, मुगाचे वरण, भाकरी, चपाती असे सहज पचणारे पदार्थ खावेत.

३. हिंग, सुंठ, मिरे, आले, लिंबू, कोथिंबीर लसूण असे दीपन, पाचन करणारे पदार्थ वापरावेत.

४. मसाल्याचे पदार्थही काही प्रमाणात खावेत. कारण ते अग्निवर्धन करणारे आणि रूची वाढवणारे असतात. विशेषतः लसणीचा वापर अधिक करावा.

५. जेवणात स्निग्ध पदार्थही भरपूर वापरावेत. विशेषतः तूप अधिक प्रमाणात खावे कारण ते वातशमन व अग्निवर्धन करते. त्याचप्रमाणे तेल मोहरी व हिंग यांचा फोडणीत अधिक वापर करावा.

मुख्यतः गोड, आंबट व खारट चवीच्या पदार्थांचे सेवन करावे.

हे खाऊ नये-

१. या ऋतूमध्ये दही पूर्णपणे निषिद्ध आहे कारण ते अग्निमांद्य करणारे असते. त्याऐवजी ताकाचा वापर करावा कारण ताक हे अग्निवर्धन करते.

२. इडली, डोसा असे आंबवलेले पदार्थ खाऊ नयेत. बेकरी पदार्थांपैकी ब्रेड हाही आंबवून केलेला असल्याने त्याचा वापर टाळावा. त्याऐवजी टोस्ट वापरावा कारण तो भाजल्याने तो पचायला हलका होतो.

३. पालेभाज्यांचा जास्त वापर करू नये. त्याऐवजी दोडका, पडवळ, भेंडी, दुधी भोपळा अशा फळभाज्यांच्या वापर करावा.

४. तळलेले पदार्थ कटाक्षाने टाळावे. त्याऐवजी भाजलेले पदार्थ खावेत.

जेथे नदीचे व तलावाचेच पाणी वापरावे लागते तेथे ते पूर्णतया शुद्ध करून घ्यावे. निवळणे, गाळणे, उकळणे, हे शुद्धीकरणे उपाय आहेत.

• विहार •

१. अंगावर स्वच्छ, पांढरे व जाड असे कपडे घालावेत. शक्य झाल्यास इस्त्री करावी. कारण त्यामुळे कुबटपणा व दमटपणा जातो. अंगावर ओले व दमट कपडे घालू नयेत.

२. खूप व्यायाम करू नये.

३. दिवसा झोपणे व रात्री जागणे हे कटाक्षाने टाळावे.

४. पावसात बाहेर पडल्यास भिजणार नाही याची दक्षता घ्यावी. भिजल्यास तातडीने अंग पुसून कोरडे उबदार कपडे घालावेत. असे हे साधे, सोपे, आचरणात येऊ शकणारे नियम ! तर मग इतरांपेक्षा चार पावसाळे जास्त पाहण्यासाठी या दिनचर्येचे आचरण आजपासूनच सुरू करा.

* अशी माझी आई *

एक शरीर तरी भिन्न भिन्न रूप
 करू मी किती आईचं कौतुक?
 सतत कामात तरी दमत नाही
 रोज रोज त्याच गोष्टी तरी कंटाळत नाही
 वाणीतील मिठास तर कधी संपत नाही
 हातातील स्नेह कधी वाळतच नाही
 आईला कधी उठवावं लागत नाही
 तिचं वेळेचं भान कधी सुटतच नाही
 आजारी मी पण वेदना तिला
 औषध माझ्यासाठी पण काळजी तिला
 नंबर आला माझा तर आनंद झाला तिला
 अशा आईला मी दुखवू कशाला
 -वैभव र. कांबळे, ११वी, औरंगाबाद

* शब्द माझे *

शब्द माझी सायकल त्यावर होऊन मी स्वार
 जाते गावोगावी करते सर्वत्र संचार
 कल्पनेच्या वाटेवर कितीतरी गावे
 मन जेथे मानेल तेथे फिरूनिया यावे
 पय्यांच्या राज्यात तर कधी स्वर्गात जावे
 देवदानव कल्पूनिया धर्मा अनुभवावे
 माझ्या या सायकलची जुनी आहे बैठक
 बसूनिया यावरी फिरले त्रिभुवनी कल्पक
 बिनखर्चाची गाडी माझी नको तिला इंधन
 टांग मारतां सायकलवरती उरे न कसले बंधन
 मात्र टायरमध्ये हवी वाचनाची हवा
 नाहीतर भले मागावा लागेल जोगवा!!
 -कु. प्रीतम देशपांडे, १०वी, कऱ्हाड

* मज वाटेभारी *

मज वाटे भारी गगनी फिरूनी यावे
 मग सवंगड्यांना गुपित एक सांगावे
 यानात बसोनी ग्रहतारे शोधावे
 अन् चंद्रावर घटकाभर जावे
 दुर्बिणीतुनी ही पृथ्वी अभ्यासावी
 मग निष्कर्षानी अनुमाने बांधावी
 पृथ्वीची तेथुनि ग्रहणे अभ्यासावी
 ध्वनिलहरीवाचुन खुशाल गाणी गावी
 सागर नि विवरे, नानाविध भूस्वरूपे
 टेकड्या पहाव्या मोजावी मापे
 तेथुनिया नंतर अन्य ग्रहांवर जावे
 संदेश तेथुनी पृथ्वीवरती द्यावे
 शूरवीर मी मग काय कुणाला ध्यावे?
 या विश्वाचे मज स्वरूप व्हावे ठावे
 मज वाटे ऐसे खगोलज्ञ मी व्हावे
 मग सवंगड्यांना गुपित हेच सांगावे
 -कु. प्रज्ञा जेरे १२ वी सोलापूर

* शांत तृप्त ऐसे मग होई *

पंचमहाभूते निर्मिती प्रभूची
 तयांना जपणे आपुल्या हाती
 सारे संहारण्या नर सिद्ध जरी
 त्याचे फळ मग प्रभु देई ॥
 वनांच्या अभावी वनचरे मरती
 तृष्णा शांतवण्या पाणी नाही
 चहु दिशांना वणवे पेटती
 निर्जीव निर्जीव सारे काही ॥
 सुजला सुफला धरती करण्या
 इवली रोपटी घ्या रे हाती
 पृथ्वी आप तेज आकाश नि वायू
 शांतवणे साऱ्या आपुल्या हाती ॥
 सगुण साकार डोलेल धरती
 अवध्यांचे जीवन सुखाचेही
 पशु,पक्षी सारे आनंदे बागडे
 शान्त, तृप्त ऐसे मग होई ॥
 - सौ. सुहासिनी कुलकर्णी, नाशिक

या तिसऱ्या भागाचं शीर्षक खरं तर 'संगीतातील धा धीं धीं धा' असं ठेवायचा विचार होता. कारण यामध्ये आपण लयीसंबंधी थोडी माहिती घेणार आहोत.

निसर्गतःच आपली लयीशी ओळख आहे. किंबहुना आपण सर्वच एका नैसर्गिक लयीचा भाग आहोत. निसर्गामधल्या प्रत्येक हालचालीमध्ये लय आहे. ग्रहताऱ्यांचे फिरणे, पृथ्वीवरील सागराची भरती-ओहटी, पाण्याचा (नद्यांचा) उगम आणि त्याचे सागरमिलन, ऋतुचक्र, जैविक वाढ, जन्ममृत्यू, अगदी प्रत्येक गोष्टीमध्ये आपल्याला असे दिसेल की कुठेतरी सुरुवात आहे अन् कुठेतरी ते संपतय! उगवतयं, वाढतयं! या सर्वांमध्ये हालचाल व बदल होणे ही महत्वाची गोष्ट आहे. त्यामध्ये एक प्रकारचे चक्र आपल्याला जाणवेल. यामध्ये पुनरावृत्ती आहे, गती आहे. याचा अर्थ लयीमध्ये वरील सर्व गोष्टी अंतर्भूत आहेत.

आपल्या जन्मापासून आपलं शरीर आपल्यामध्ये सळसळणाऱ्या रक्ताच्या लयबद्धतेशी परिचित आहे. आपल्या हृदयाच्या स्पंदनातून त्याचे मोजमापही करता येते. वरील सर्व हालचालींना मोजमाप लावल्यास आपल्याला त्या लयीमागचे गणित समजू शकेल. परंतु या मापनाला महत्त्व नसून त्या लयबद्धतेविषयी कुतूहल आणि आश्चर्य वाटावं इतकं आपलं त्या हालचालींशी जवळच नातं आहे. विचार करा वरील पैकी एक जरी गोष्ट जागच्या जागी थांबली तर काय होईल? किंवा

एखाद्या हालचालीनं आपली सीमा ओलांडण्याचा प्रयत्न केला तर?

माणसाला ह्या सर्व लयबद्धतेचं एक सुप्त आकर्षण असतं आणि म्हणूनच कुठल्याही आविष्कारामध्ये किंवा अभिव्यक्तीमध्ये योग्य लय असेल तर आपण नळकत त्या बाजूला ओढले जातो. येथे योग्यचा अर्थ आपल्या नैसर्गिक लयीला रुचेल अशी अर्थातच आपल्या सर्वांमध्ये एक नैसर्गिक लय असते जी प्रत्येकाची वेगळी असू शकते. (जसा प्रत्येकाचा स्वर वेगळा असतो.)

सागराच्या लाटांचा धीरगंभीर आवाज ऐकल्यानंतर आपण शांतचित्त होतो. आणि तेच लखकन वीज चमकून सरसरत पाऊस सुरू झाला की आपण उत्साहित होतो, उत्तेजित होतो.

नैसर्गिकपणे आपल्यामध्ये असलेल्या या लयीचा संगीतातील आविष्कार कसा असतो?

आपण नेहमी सिनेमातील गाणी किंवा सुगम गीते नक्कीच ऐकत असतो. ती गाणी विशिष्ट गतीमध्ये असतात. काही हळू, तर काही तेजगतीमध्ये असतात. काही उडत्या चालींची. ह्या गाण्यांतला भाव त्याच्या संगीताशी जोडलेला असतो. अतिशय आनंदी उत्साही गाणं हे गतिमान असतं.

उदाहरणार्थ-

रास खेळू चला रंग उधळू चला
आला आला ग कान्हा आला
किती सांगू मी सांगू कुणाला
आज आनंदी आनंद झाला

या गाण्याला त्याच्या भावामध्येच लय

मिळालेली आहे. किती चपखलपणे ही चाल त्या गाण्यासाठी बसवली आहे. त्याच बरोबर श्यामची आई चित्रपटातलं 'आई तुझी आठवण येते' हे दुःख व्यक्त करणारं गाणं ऐका. त्याची लय आधीच्या गाण्यापेक्षा कशी वेगळी आहे ते कळेल. त्या दोन्ही उदाहरणांमध्ये असे दिसेल की या गाण्यांचे तालसुद्धा (ठेका) जास्त आणि कमी आहेत.

परंतु लय म्हणजे ताल नव्हे! लयीची गणिती मांडणी म्हणजे ताल किंवा ठेका. लयीला काही नियम लावल्यास त्याचे तालामधले आविष्कार आपण ऐकतो. लय ही प्रत्येक हालचालीत असते. आपल्या बोलण्यामध्येसुद्धा एक प्रकारची लय असते. आवाजाचा चढउतार, दोन शब्दातील योग्य अंतर आणि आकर्षकपणा असणे म्हणजे लयदारपणा. परंतु संगीतामध्ये ठरावीक आकृतिबंध असतो आणि त्यामुळे तिथे आवर्तनांची गरज असते. या आवर्तनांच्या समूहाला ताल म्हणतात.

आपण हाताने ठेका धरून, टाळी वाजवीत गाणी म्हणतो. त्यामुळे एक प्रकारची शिस्त ही गाण्यांमध्ये दिसते. काही ठरावीक टाळ्यांनंतर दुसरे आवर्तन सुरू होऊन ही आवर्तने एकापाठोपाठ एक येत असतात. आवर्तने ६ टाळ्यांची किंवा त्याच्यावर ८, १०, १२, १६ टाळ्यांची असू शकतात. याला इंग्रजीमध्ये beats असे म्हणतात. ६beats च्या आवर्तनाला दादरा, ८ beats ला झपताल १२ beats एकताल, १६ beats ला तीनताल अशी तालांची संगीतातील नावे आपल्याला परिचित असतील.

सुगम संगीतामध्ये आवर्तने गतिमान व सहज समजणारी असतात आणि म्हणून अशी गाणी

आपल्याला चटकन आवडतात. प्रसंगानुरूप व आपल्या नैसर्गिक लयीशी जुळणारी कुठलीही लय आपले लक्ष वेधून घेते. आपण लय वाढवली तर नैसर्गिकपणे त्या लयीशी आपण जुळवून घ्यायला बघतो. अशी आपण लय जुळवून घेऊ शकलो तर आपल्याला ते गाणं भावतं. थोडक्यात आपल्याच नैसर्गिक लयीला आपण कमीजास्त करून श्रवणातला आनंद घ्यायचा प्रयत्न करतो. ही लय आपल्या संस्कृतीशी तर निगडित असतेच परंतु प्रसंगानुरूप ती बदलतेसुद्धा. विशिष्ट वेळी विशिष्ट गाणंच आपल्याला आवडतं याचं कारण आपली लय ही त्यावेळी त्या गाण्याशी आपण जळवू शकतो.

गाणं आवडण्यासाठी आपण जर खूप गाणं ऐकलं तर त्यातली गोडी वाढत जाते. खूप गाणं ऐकलं की आपला ऐकण्याचा सराव वाढतो. अधिकाधिक ऐकत जाताना आपण नकळतपणे त्यामधली आवड निर्माण करत असतो.

संगीतावरील या तीन लेखांचा उद्देश हा मुख्यतः आपण खूप गाणं ऐकावं आणि परिणामतः त्यातली आवड अधिकाधिक वाढत जावी असा आहे. हा विषय शब्दातून मांडणे तसे अवघडच आहे आणि विशेषतः सारांशात्मक मांडणीसुद्धा अवघडच. परंतु या निमित्ताने आता गाणं ऐकताना जर आपण एकमेकांत चर्चा करू शकलो आणि या कलेमागचं शास्त्र जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला तर आपली संगीतातील गोडी नक्कीच वाढेल व या लेखाचा उपयोग झाला असे आम्हाला वाटेल. या छोट्याशा प्रयोगाचा हेतू त्यातूनच साध्य झाल्यासारखा आहे. या लेखमालेसंबंधी आपला अभिप्राय कळविण्यास विसरू नका.

असे जातात १२ महिने

जून महिना पाऊस पाडतो
प्रवेशाची घाई करतो
विद्यार्थी वर्गात खच्चून भरतो
विद्यार्थी, हजेरी, परिचय
यातच जुलै हजेरी लावतो
भरपूर शाळा करून घेतो
सुट्ट्या अतिशय कमी देतो
अभ्यास, गृहपाठाची गाडी रूळावर आणतो
स्वातंत्र्यदिनाचे वेड लागते
गणवेशाची सक्ती होते
अनुपस्थितांना शिक्षा मिळते
ऑगस्टचे वेळापत्रक हेच असते
गणपतीची येते स्वारी
सप्टेंबरची मजा निराळी
सणांची खैरात होते
शाळेला मग सुट्टी मिळते
प्रथम सत्र संपल्याची चाहूल
सांगत ऑक्टोबर टाकतो पाऊल
२-३ परीक्षा झालेल्या असतात
दिवाळीच्या सुट्टीची वाट पाहतात
दसऱ्याचा सण मजेत करतात
नोव्हेंबरची मजा निराळी
आली दिवाळी आली दिवाळी
नवे कपडे फराळाचा घमघमाट
घरोघरी असतो थाटमाट
गुलाबी थंडीचा डिसेंबर येतो
स्नेह संमेलन करा म्हणतो
विविध गुणदर्शन घेवून जातो
बक्षिसांची मजा होते.
जानेवारीची हजेरी लागते
अभ्यासाला गती येते
घटक चाचणीही होते

२६ जानेवारीच्या कवायती बसवल्या जातात
प्रमुख पाहुणे येवून गौरव करतात

कडक उन्हाळा घेऊन फेब्रुवारी येतो
दिवस मोठा मोठा होतो
गृहपाठ अभ्यासक्रम पूर्ण होतो
मार्च महिना घाई करतो
तोंडी परीक्षेचा धाक बसतो
अचानक एके दिवशी इन्सपेक्शन होते
कुणाची स्तुती कुणाची फजिती होते
प्रयोग परीक्षा घेतल्या जातात
गृहपाठाच्या नोंदी होतात
एप्रिलची तारीख उगवते
सर्वांना एप्रिल फूल बनवते
दुसऱ्यासत्र परीक्षेचे वेळापत्रक देते
१५ एप्रिलला परीक्षा संपतात
विद्यार्थी निकालाची वाट बघतात
शिक्षकांचा गोंधळ सुरू होतो
पेपर तपासण्यात त्यांचा वेळ जातो
१ मेचा दिवस महाराष्ट्र दिन असतो
आम्ही शाळेत झेंडावंदन करतो
तेवढ्यात मुख्याध्यापक येतात
हसत हसत पहिल्या नंबरची यादी सांगतात
बहुतांश विद्यार्थी पास झालेले असतात
नापास विद्यार्थी रडत असतात
तोच उन्हाळी सुट्टीची सूचना देत
मुख्याध्यापक बोलतात
११ जूनला शाळेत या
सुट्टीची मजा भोगून घ्या
खूप खूप आंबे खा
मामाच्या गावाला जाऊन या
नवीन काही तरी शिका
भरपूर वाचन करा
सेवक शाळेची घंटा वाजवतो
वर्ष संपल्याचे जाहीर करतो

— रजनी वैद्य, लातूर

मे महिन्याची सुट्टी म्हटली की गावाला जाणे, मित्र-मैत्रिणींबरोबर धम्माल करणे. पण आम्ही मात्र या सुट्टीत अभ्यास करायचं ठरवलं. आपल्या शोजारच्या गुजराथ राज्याचा विकास कसा झाला हे जाणून घेण्यासाठी आम्ही ज्ञान प्रबोधिनीतील युवती गुजराथचा फेरफटका मारून आलो.

अहमदाबाद शहरात सेवा (Self Employed Women's Association) नावाची संस्था आम्ही पाहिली. रस्त्यावर कागद गोळा करणाऱ्या, जुने कपडे विकत घेणाऱ्या, भाजी विकणाऱ्या, विड्या वळणाऱ्या अनेक स्त्रिया कुटुंबासाठी पैसा मिळवत असतात. अशा जवळजवळ ८५ हजार स्त्रियांना सेवाने एकत्र केले आहे. त्यांना कर्ज मिळवून देणे, कायदेविषयक सल्ला देणे, त्यांच्या प्रश्नांबाबत समाजात व त्यांच्यात जागृती निर्माण करणे, त्यांना योग्य वेतन मिळेल असे पाहणे अशी अनेक कामे 'सेवा' करत असते. अशा स्त्रियांना हस्तव्यवसाय शिकवणे, त्यांच्या मालाच्या विक्रीची सोय करणे हेही सेवामार्फत केले जाते. कष्टकरी महिलांचे जीवन सुखकर करण्याचे सेवाव्रत घेतलेल्या 'सेवा' चा ठसा मनावर उमटवून घेतच आम्ही आणंदला आलो.

आणंद हा सहकारी चळवळीतला एक चमत्कार आहे. खेडा हे गाव तसे पूर्वापार दुधासाठी प्रसिद्ध असणारे गाव. पण त्याच्या विक्रीची अव्यवस्था, व्यापारी वर्गाने ठरवलेले मनमानी भाव यामुळे सरदार वल्लभभाई पटेल अस्वस्थ होते. त्यांच्या सांगण्यावरून डॉ. कुरियन आणि त्रिभुवनदास पटेल यांनी खेडा (आणंद) येथे राष्ट्रीय दुग्ध विकास संस्थेची स्थापना केली. येथे मुख्यतः दुग्धजन्य पदार्थ व दूध यावर संशोधन चालते. या संस्थेच्या जोडीनेच अमूल सहकारी संस्थेमार्फत जवळजवळ ७० खेड्यांतून दररोज ७ लाख लिटर दूध गोळा केले जाते. हे दूध देशभरात विक्रीसाठी तर पाठवले जातेच पण उरलेल्या दुधापासून आपल्याला आवडणारे अमूल श्रीखंड, कॅडबरी, लस्सी पावडर, दुधाची भुकटी यासारखे पदार्थ बनवले जातात. अशा या अमूलचे मालक एखादी बहुराष्ट्रीय कंपनी किंवा टाटा-बिर्ला सारखे उद्योगपती नाहीत, तर गुजराथेतील चार लाख ऐंशी हजार शेतकरी अमूलचे मालक आहेत. अमूलमुळे आणंदच्या परिसरातील शेतकऱ्यांचे जीवन अगदी पालटून गेलेले पाहून अमूल सारखा प्रयोग सगळीकडे व्हायला हवा असे वाटू लागले.

महात्मा गांधी गुजराथेतले. त्यांच्या सहवासात १४-१५ वर्षे राहण्याचे भाग्य ज्यांना मिळाले अशा आभाबेन गांधींना भेटण्याचा योग राजकोटमध्ये आला. त्यांच्याकडून गांधीजींच्या सहवासातले अनुभव ऐकताना खूप काहीतरी करण्याची प्रेरणा मिळत होती. राजकोटला राष्ट्रीय शाळा, पटोला साडी केंद्र, फिरता दवाखाना आणि कांता स्त्री विकासगृह या संस्थांनाही भेटी दिल्या.

अहमदाबादेत गर्जेद्रगडकर ट्रस्ट या संस्थेच्या कार्याचा परिचय झाला. महिलांसाठी स्वयंरोजगार तंत्रकौशल्यांचे शिक्षण देणे, वाचनालय चालविणे यासारखी कामे मुख्यतः येथे चालतात. अहमदाबादेतच अशा प्रकारची सामाजिक कामे करणारे श्री नटुभाई वाघेला, श्रीमती सुमनताई रावळ, श्रीमती विजूताई तांबे यांच्या भेटी घेतल्या आणि त्यांचे अनुभव समजावून घेतले.

या दौऱ्यात मनावर खूप परिणाम करून गेलेल्या दोन संस्था आम्ही बडोद्याजवळ पाहिल्या. श्रीमती अनुबेन ठक्कर यांचा 'मुनिसेवा आश्रम' व श्रीमती श्रुतिबेन श्रॉफ यांचे 'श्रॉफ फाऊंडेशन'. अनुबेननी हे काम सुरू केले तेव्हा त्या ३०वर्षांच्या होत्या. गोरज येथे त्यांनी जंगलात एकटीने हे काम सुरू केले. आज जवळपास चाळीस गावांत हे काम पोहोचले आहे. गोरजमध्ये २०

खाटांचे सुसज्ज इस्पितळ, १० वी पर्यंत शाळा, अनाथाश्रम, स्वयंरोजगार केंद्र, मतिमंद मुलींसाठी निवासी शाळा, वृद्धांसाठी वानप्रस्थाश्रम अशी अनेक कार्यकेंद्रे उभी राहिली आहेत. गावोगाव बालवाड्या, पाळणाघरे, संस्कार केंद्र, मुले आणि स्त्रियांसाठी आरोग्य दक्षता केंद्रे हे सर्व गेल्या पंधरा वर्षांत पोहोचले आहे.

गुजराथेत या संस्थांवरितिरिक्तही अनेक संस्था व त्यांचे काम बघितले. अनेक व्यक्तींचा परिचय झाला. गुजराथचा विकास सरकारी यंत्रणेतून आणि सामाजिक संस्थांकडून कसा होतो आहे याचे चित्रच समोर उभे राहिले. आमचे अनुभवविश्व मोठे झाले. यातलं काय काय आपल्याकडे महाराष्ट्रातही करता येईल असे विचारचक्र डोक्यात फिरू लागले. एरव्ही टिवल्याबावल्या करत निघून जाणारा मे महिना बरेच काही शिकवून गेला.

१० वी, १२ वी च्या परीक्षांमध्ये यशस्वीपणे उत्तीर्ण झालेल्या सर्वच सभासदांचे मनःपूर्वक अभिनंदन! या सर्वांनी आपला निर्णय आमच्यापर्यंत पोहोचवायचा आहे बरं का ! आम्ही त्याची आतुरतेने वाट पाहात आहोत !

वर्षभराच्या प्रबोधनाच्या/छात्र प्रबोधनच्या अंकामधील लेखांची विषयसूची

सौर श्रावण: शके १९१४: 'प्रबोधन' अंक १

- आपली प्रबोधिनी : ३० वर्षांची वाटचाल
- १५ ऑगस्ट... स्वातंत्र्यदिनाच्या निमित्ताने
- आकर्षक राख्या तयार करा
- अभ्यासातील स्वावलंबन: अभ्यास पायऱ्या
- शरीर सतेज सुंदर ... शारीरिक विकसन म्हणजे काय? डोळ्यांची क्षमता कशी वाढवाल?
- आपली बुद्धी आपले धन : स्मरण प्रक्रिया
- दीर्घकथा: ध्यास परिपूर्णतेचा : समुद्रपक्षी जोनाथन - भाग १
- विज्ञानाच्या चष्यातून : कांडपयंत्र करून तर पहा
- व्यक्तिगत शौर्याइतकेच प्रगत युद्धतंत्र विजयासाठी आवश्यक असते- झेलमच्या लढाईचा धडा
- मन विशाल समृद्ध करावे ..... निश्चयशक्ती
- वैद्यकशास्त्रातील आधुनिक निदान पद्धती
- ओळखा गाजलेल्या चेहऱ्यांना: राष्ट्रप्रमुखांचे चेहेरे
- या माझ्या भारत देशी: सामाजिकप्रश्न
- आंतरराष्ट्रीय घडामोडी: रियोची जागतिक वसुंधरा परिषद
- कथा : इतिहासमरण
- स्फूर्तिगीत: नव्या युगाचे पाईक आम्ही

सौर भाद्रपद: शके १९१४ : 'प्रबोधन अंक २

- * आपली प्रबोधिनी : नैसर्गिक आपत्तींच्या वेळी मदत कार्ये, बिहार भूकंप
- * शरीर सतेज सुदृढ : शारीरिक तंदुरुस्तीचे निकष
- * अभ्यासातील स्वावलंबन: स्मरण कौशल्ये
- * बीजगणिताची पाटी तयार करा
- * NTS ची पूर्वतयारी : मानसिक क्षमता चाचण्या
- * मॅकमोहन रेषा म्हणजे काय?
- * दीर्घकथा: ध्यास परिपूर्णतेचा..समुद्रपक्षी जोनाथन - भाग २
- * विज्ञानाच्या चष्यातून: उकळत्या पाण्यात न वितळणारा बर्फ
- * नाचणारी विद्युत रोषणाई करून तर पाहा
- * चित्रकथा: कल्पनेची भरारी
- * गोष्ट सांगून तर पाहा: कोणता उपदेश खरा मानावा
- * स्फूर्तिगीत: मर्यादांनी मर्यादुन? छे!! त्यांना उल्लंघुनी..
- * ओळखा पाहू गाजलेल्या चेहऱ्यांना- ऑलिंपिक सुवर्णपदक विजेते खेळाडू
- * चरित्रकथा: उद्यमेन हि सिध्यन्ति: उद्योग महर्षी शंतुनराव किलोस्कर
- * वैदिक शास्त्रातील आधुनिक निदान पद्धती
- * गणपती बाप्पा मोरया.. संकल्प

विविध अंकातील मुलांनी लिहिलेले लेख, कविता, विनोद, कोडी तसेच English is Fun. Improve your English, झटपट गणित, शब्दकोडी विविध स्पर्धा व अन्य स्फूट लेख इत्यादीचा समावेश या विषयसूचीत केलेला नाही.

सौर आश्विन : शके १९१४ : 'प्रबोधन' अंक ३

* आपली प्रबोधिनी : गणेशोत्सव	* आपली बुद्धी आपले धन:उत्तम स्मरणासाठी
* शरीर सतेज सुदृढ : कण्याच्या मजबुतीसाठी	संबोध प्रक्रियेची गरज
हलासन, चिघळणाऱ्या जखमा-उपाय	* चित्रकथा: कल्पनेची भरारी भाग २
* अभ्यासातील स्वावलंबन:माहितीची	* NTS ची पूर्वतयारी:मानसिक क्षमता
पुनर्मांडणी - १	चाचण्या
* दीर्घकथा : ध्यास परिपूर्णतेचा ...	* चरित्रकथा:सामान्यातून असामान्यत्वाकडे
समुद्रपक्षी जोनाथन- भाग ३	यशस्वी प्रवास-महात्मा गांधी
* ओळखा पाहू गाजलेल्या चेहऱ्यांना :	* गटात काम करताना..गटात काम करण्याची
२५ वर्षातील महत्वाचे आंदोलक	आवश्यकता काय?
* विज्ञानाच्या चष्यातून : काही प्रयोग करून	* गोष्ट सांगून तर पहा: डाळगणू कल्याण
पाहा !, माइकल फॅडे : जगप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ	* भोजनापूर्वीची प्रार्थना: वदनि कवळ घेता

सौर कार्तिक शके १९१४ 'प्रबोधन अंक ४ : दीपावली विशेषांक

* आपली प्रबोधिनी : विक्री उपक्रम	* दीर्घकथा : ध्यास परिपूर्णतेचा... समुद्रपक्षी
* कथा : अखेरची आहुती	जोनाथन -भाग ४
* स्वतःच बनवा आकाशकंदील	* किल्ल्यात नवीन काय दाखवाल?
* शरीर सतेज सुदृढ: सूर्यनमस्कार	* गटात काम करताना:श्रवणकौशल्ये
* चित्रकथापूर्ती:कल्पनेची भरारी	* खेळ खेळून तर पाहा:बौद्धिक खेळ
* आंदोलने: संघर्षातून नवरचनेकडे	* चरित्रकथा: आदर्शाच्या प्रकाशात... भगिनी
* विज्ञानाच्या चष्यातून आरशांची करामत	निवेदिता
* ओळख ब्रेल लिपीची	* हॅलो प्रवीण बोलतोय:दूरभाष यंत्रणा कशी
* वाचनकौशल्य	काम करते?
* वाचलेच पाहिजे असे काही	* अशावेळी खूप भीती वाटते..
* गांडूळ शेती : एक वरदान	* कविता: आगगाडी व जमीन
* नवीन मैदानी खेळ: चौरस धावा	* आपला खारीचा वाटा :गोकुळ प्रकल्प
* या माझ्या भारतदेशी: आर्थिक समस्या	* तुम्हाला जमेल: आकर्षक भेटकार्डे
* राज्याचे सार ते दुर्ग : किल्ले बांधणीचे तंत्र	* भारतीय कालगणना
	* समूहगीत : हे आनंदी गाणे

सौर मार्गशीर्ष शके १९१४ 'छात्र प्रबोधन अंक १

* तंबूतील शिबीर:अभ्यास ग्रामीण प्रश्नांचा	* चरित्रकथा:क्रांतिकारक महायोगी श्रीअरविंद
* शरीर सतेज सुदृढ: दंड (जोर) बैठका,	* 'प्रबोधन' वरील परीक्षा-१
पश्चिमोत्तानसन, अर्धमत्स्येंद्रासन	* या माझ्या भारतदेशी : राखीव जागा धोरण
* दीर्घकथा: ध्यास परिपूर्णतेचा...	* समूहगीत कुणी कुणासंग भांडायचं नाय
समुद्रपक्षी जोनाथन भाग ५	

सौर पौष शके १९१४ छात्र 'प्रबोधन' अंक २

* आपली प्रबोधिनी : १००दिवसांची शाळा	* विज्ञानाच्या चष्यातून:लॅक्टोमीटर तयार करा!भूछत्र अळंबी यांची लागवड
* शरीर सतेज सुदृढ : पोटाचे व्यायाम,व्यायाम करताना नियम	* कथा संघर्षाची : छत्तीसगड मुक्तिमोर्चा
* छंद आकाशदर्शनाचा : सप्तर्षीची ओळख-वेध अवकाशातील घटनांचा : स्विफ्ट टटल धूमकेतू	* अभ्यास देशस्थितीचा समतोल चालो... अयोध्या प्रश्न
* राष्ट्रप्रेम कसे व्यक्त करणार? प्रजासत्ताक दिनाच्या निमित्ताने स्वाक्षरी अभियान दीर्घकथा : ध्याय परिपूर्णतेचा..समुद्रपक्षी जोनाथन भाग ६	* स्फूर्तिगीत : हे वीर विवेकानंद
* अभ्यासातील स्वावलंबन:अभ्यासाचे नियोजन कसे कराल?	* चरित्रकथा : "हे युवक प्रवर तू युवहृदयांची स्फूर्ती" स्वामी विवेकानंद
	* ओळखा गाजलेल्या चेहऱ्यांना!राष्ट्रीय कीर्तीचे ५ वादक
	* चित्रकथा : कुंचल्यांची करामत... पिंजऱ्यातील सिंह

सौर माघ शके १९१४ छात्र 'प्रबोधन' अंक ३

* आपली प्रबोधिनी : युवतींची क्रीडा प्रात्यक्षिके निगडी येथील क्रीडा स्पर्धा	* शरीर सतेज सुदृढ : सर्वांगासन, व्यवहारातील आयुर्वेद
* छंद आकाश दर्शनाचा : मृग नक्षत्र मिथुन रास - ताऱ्यांची तेजस्विता	* प्रतिभाशक्ती कशी वाढवाल?
* अभ्यासातील स्वावलंबन : टिपणे कशी काढावीत	* करून तर पहा : भौमितिक प्रतिकृती
* दीर्घकथा : ध्यास परिपूर्णतेचा... समुद्रपक्षी जोनाथन भाग ७	* फेब्रुवारी महिन्याचे दिनविशेष
* विज्ञानाच्या चष्यातून : शास्त्रातील नीतीकथा, १ गॅमचे वजन मोजता येईल असा तराजू तयार करा.	* गटात काम करताना : समुचित अभिप्राय
	* गोष्ट सांगून तर पाहा : मी केरूनानांचा विद्यार्थी आहे
	* ओळखा शहीद झालेल्या चेहऱ्यांना !
	* स्फूर्तिगीत : प्रिय महान हिंदुस्थान
	* कविता : आले आले 'स्व'राज्य आले'

सौर फाल्गुन : शके १९१४ 'छात्र प्रबोधन' अंक ४

* मी कॉपी करणार नाही..	* दीर्घकथा: ध्यास परिपूर्णतेचा... समुद्रपक्षी जोनाथन भाग ८
* चरित्रकथा : दयानंद सरस्वती	* ओळखा आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या भारतीय शास्त्रज्ञांना
* शरीर सतेज सुदृढ : प्राणायाम	* आपली प्रबोधिनी: गांधी वस्ती प्रकल्प
* छंद आकाश दर्शनाचा : वृषभ रास	* निसर्गाशी अतूट नाते- होळीच्या निमित्ताने
* अभ्यासातील स्वावलंबन परीक्षा तंत्र आणि मंत्र	* मार्च महिन्याचे दिनविशेष
* स्वाक्षरी अभियान साद पडसाद	* समूहगीत:यापुढे यशाकडे...
* पृथ्वी वाचवाल तर वाचाल?	

सौर चैत्र शके १९१५ छात्र 'प्रबोधन' अंक ५

* चरित्रकथा : डॉ. आयडा स्कडर-मानवतेच्या	* रोग परिचय- कृमी
निरपेक्ष सेवेचा आविष्कार	* दीर्घकथा:ध्यास परिपूर्णतेचा..समुद्रपक्षी
* एप्रिल महिन्याचे दिनविशेष	जोनाथन भाग-९
शरीर सतेज सुदृढ : शारीरिक तंदुरुस्ती	* आपली प्रबोधिनी: संस्कारांची पुनर्मांडणी
प्रमाणपत्र निकष	* भारताचा अर्थसंकल्प-१९९३-९४
* विज्ञानाच्या चष्यातून : माठातील पाणी	* ज्ञान प्रबोधिनीची प्रार्थना
लवकर गार कशाकशाने होईल?	* अविस्मरणीय अनुभवांची साखळी : तंबूतील
* छंद आकाशदर्शनाचा : स्वाती- चित्रा- हस्त-	शिबीर

सौर वैशाख शके १९१५ छात्र 'प्रबोधन' अंक ६

* सुट्टी नियोजनपूर्वक कशी वापराल?	* बांधणी : एक सोपी आकर्षक कला
* विज्ञानकथा- 'भ्रमंतीची भ्रमणगाथा'	* मुलाखत कशी घ्यावी-तंत्र आणि मंत्र
* संगीतातील सा-रे-ग-म	* दीर्घकथा: ध्यास परिपूर्णतेचा... समुद्रपक्षी
* आदर्शाच्या प्रकाशात - राळेगण सिद्धी	जोनाथन भाग १०
* वाचलेच पाहिजे असे काही	* मी कोण होणार? (पूर्वार्ध)
* छंद आकाशदर्शनाचा ... वृश्चिक रास	* आधुनिक तंत्रज्ञान- रडार यंत्रणा
* विज्ञानाच्या चष्यातून - संशोधनात्मक	* अशावेळी मला मत्सर वाटतो
प्रकल्प	* शंभर वर्षांचे कॅलेंडर तयार करा
* सोपी विद्युत उपकरणे घरीच दुरूस्त करा	* उन्हाळी दिनचर्या
* पिनकोड मागील रहस्य	* ओळख गाजलेल्या शस्त्राज्ञांची
* दैनंदिन जीवनात कलेचा आस्वाद	* कविता : टाकू नको, घेतला वसा!

सौर ज्येष्ठ शके १९१५ छात्र 'प्रबोधन' अंक ७

* कविता : तत: किम्	* दीर्घकथा:ध्यास परिपूर्णतेचा.. समुद्रपक्षी
* विज्ञानकथा: ३० वर्षांची लांब उडी	जोनाथन -अंतिम भाग
* संगीतातील सा-रे-ग-म	* मी कोण होणार (उत्तरार्ध)
* वाचलेच पाहिजे असे काही	* क्लासेस : एक आधुनिक पांगुळगाडा
* छंद आकाशदर्शनाचा - वासुकी, नवतुरंग	* तंबूतील शिबीर-एक वृत्तांत

सौर ज्येष्ठ शके १९१५ छात्र 'प्रबोधन' अंक ८

* जाऊ देवाचिया गावा...	* पावसाळी दिनचर्या
* साहसी आत्मकथा-आणि मी एकट्याने	* संगीतातील सा-रे-ग-म
एव्हरेस्ट जिंकले	* कविता- बारा महिने
* समुद्रपक्षी जोनाथन	* अभ्यास देशस्थितीचा- गुजराथ दौरा
* कविता..पानोपानी	* प्रबोधकांचा मेळावा- एक वृत्त
* प्रबोधन परिक्षा २ - निर्णय	* चाहूल नवीन वर्षातील अंकांची

‘छात्र प्रबोधन’चे पहिले वर्ष संपत आले आहे. या वर्षाचा निरोप आणि नव्या वर्षाचे स्वागत छात्र प्रबोधनच्या पुण्यातल्या काही वाचक मित्रमैत्रिणींनी एका छान मेळाव्याने केले. पुण्यातील १० ते १५ वर्षे वयोगटातील सुमारे १४५ वाचक सभासद या मेळाव्याला आले होते.

१३जूनच्या सकाळी ९वाजता ज्ञान प्रबोधिनीच्या उपासना मंदिरात ‘क्षितिज नवे रे क्षितिज नवे’ चे सूर निनादले. नवनव्या क्षितिजांना स्पर्शू इच्छिणाऱ्या कुमारांच्या आकांक्षाच रामभाऊ डिंबळे यांनी या गीतामध्ये शब्दबद्ध केल्या होत्या.

पद्याचे सूर विरले आणि लेखक- वाचक संवाद सुरू झाला. सुरुवातीला हा संवाद एकतर्फीच होतो की काय असे वाटत असतानाच मुलामुलींचा लेखकांवर प्रश्नांचा मारा सुरू झाला. जोनाथन समुद्रपक्ष्याची कहाणी तुमच्यापर्यंत मराठीत पोहोचवणाऱ्या मिलिंद पटवर्धनांना विचारलेल्या प्रश्नांतून अनेकांच्यातील जोनाथन जागा होतो आहे, हे कळत होते. एका मुलाने तर या वर्षी जोनाथनची जिद्द दाखवत प्रथम क्रमांकाचे यश कसे खेचून आणले याचा स्वानुभव सांगितला. डॉ. प्रकाश तुपे यांनी स्वतःला आकाशदर्शनाचं वेड कसं लागलं हे सांगता सांगता पुढच्या काळात आकाशात काय काय चमत्कार दिसणार आहेत हेही सांगितलं. छात्र प्रबोधनच्या लेखनापासून ते अंक पोस्टात पडण्यापर्यंतच्या विविध टप्प्यांतले बारकावे वाचक मित्रमैत्रिणींना महेंद्र सेठियांकडून समजावून हवे होते. असा हा वाचक- लेखक संवादाचा समारोप केला प्रा. रामभाऊ डिंबळे

यांनी. त्यांनी एका अपंग जिद्दी जोनाथन मानवाची गोष्ट सांगितली.

यानंतर छात्र प्रबोधनमध्ये लेखन करणाऱ्या लेखकमंडळींचा कृतज्ञतापूर्वक सत्कार करण्यात आला. यासाठी मराठीतील बालवाचकाचे प्रिय लेखक सुधाकर प्रभू प्रमुख पाहुणे म्हणून आले होते. सुधाकर प्रभूंनी त्यांना गोष्टी कशा सुचतात हे मुलांना सांगितलेच, पण जागृत बालवाचक बारकाईने गोष्टी वाचून त्यांना पत्रे पाठवून त्यांच्या प्रतिक्रिया कशा कळवतात याच्याही गोष्टी सांगितल्या. हिंदी हायस्कूलमधील त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी अनेक वर्षे रोज प्रत्येकी १ पैसा आणून संरक्षण निधी कसा जमवला याची प्रत्यक्ष कहाणी मुलांना खूप काही सांगून गेली.

यानंतर गिरिप्रेमी या संस्थेद्वारा गिर्यारोहणावरील ‘स्लाईड शो’ झाला. हिमालयातील सतोपन शिखरावर पहिल्यांदा ज्या भारतीयांनी चढाई केली त्या मोहिमेवरच्या अत्यंत सुंदर पारदर्शिका त्यांनी दाखवल्या. त्या बघून मुलांच्या गिर्यारोहणाच्या उर्मी जाग्या झाल्या.

पुढील वर्षीचे नवे बेत, नवे संकल्प ऐकून झाल्यावर खाऊ खाता खाता मुले मुली आतुरतेने ज्याची वाट पाहात होती त्या गंमतजत्रेची सुरुवात झाली. अनेक शारीरिक क्षमता पणाला लावणारे पण धमाल गंमत उडवणारे अनेक खेळ खेळता खेळता दुपारचा १ कधी वाजला ते समजलेच नाही. गंमतजत्रेची गंमत आणि नव्या वर्षाचे बेत मनात घोळत सारे प्रबोधक घरी परतले ते पुन्हा एकत्र जमण्याचे मनात घोळतच!

आवाहन.. जाहिरातीचे

येत्या वर्षीपासून छात्र प्रबोधन मासिकामध्ये आपण जाहिराती घेऊ इच्छितो. एकूण अंकात मिळून जास्तीत जास्त ६ पाने जाहिराती असतील. यापैकी ४ पाने मासिकाच्या आतली असतील तर दोन पाने मासिकाचे मलपृष्ठ व त्याच्या आतील पान असेल. शक्यतो या सर्व जाहिराती विद्यार्थी-जगताशी संबंधित अशा असाव्यात. सभासदांनी या जाहिराती मिळविण्यासाठी प्रयत्न करावेत. येत्या वर्षी या मासिकाच्या ५००० प्रती महाराष्ट्रभर पाठविल्या जातील. जाहिरातींचे दरपत्रक खालीलप्रमाणे. जाहिराती त्या महिन्याच्या १० तारखेच्या आत आमच्याकडे याव्यात. अधिक माहितीसाठी संपादक, छात्र प्रबोधन यांच्याशी संपर्क साधावा.

जागा	आकार सें.मी. मध्ये	दर	रंग	कागद
पूर्ण पान	८१/२ × १८	६०० रू	कृष्णधवल	व्हाईट प्रिंटिंग
अर्धे पान	८१/२ × ९	४०० रू	कृष्णधवल	
मलपृष्ठ (Back Cover)	८१/२ × १३	१००० रू	२ रंगी	सुपर
मलपृष्ठाच्या आतील पान	८१/२ × १५	८००रू	२ रंगी	सनशार्डिन वा तत्सम

आपले अर्थपूर्ण मासिक आर्थिक अडचणीत येऊनये यासाठी सभासदांनी जाहिराती मिळवून घ्याव्यात.

● एक सुवर्णसंधी ●

ज्ञान प्रबोधिनी स्पर्धा परीक्षा केंद्र

ज्ञान प्रबोधिनीच्या प्रचीती गटातर्फे या वर्षीपासून छोट्या प्रमाणावर स्पर्धा परीक्षा केंद्राचे उपक्रम सुरू करित आहोत. 'समाजाच्या विकासासाठी बुद्धिमत्तेचे प्रशिक्षण' यासाठी हे केंद्र काम करील. केंद्राद्वारे अध्यापन, मार्गदर्शन, अभ्यासगट व ग्रंथालय या सुविधा उपलब्ध होतील. खालील तीन उपक्रमांनी आरंभ करित आहोत.

- १) लोकसेवाआयोग परीक्षा मार्गदर्शन (UPSC Exam)
- २) भविष्यवेध अभ्यासगट (Futurology Study Group)
- ३) राष्ट्रीय प्रज्ञा शोध परीक्षा मार्गदर्शन (NTS Exam)

राज्यस्तरीय प्रज्ञा शोध परीक्षा मार्गदर्शन वर्ग ११ जुलै पासून सुरू आहे. नावनोंदणी व माहितीसाठी ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला कार्यालयात संपर्क करावा.

चाहूल नवीन वर्षातील अंकांची .....

सौर १ श्रावण १९९५ ते सौर १ आषाढ १९९६ हे छात्र प्रबोधन मासिकाचं दुसरं वर्ष!
यावर्षी आपण कोणतकोणता रसपूर्ण ज्ञान-मनोरंजनाचा खजिना या अंकांमधून मिळविणार?

- * मनोरंजन: दीर्घकथा, साहसकथा, रहस्यकथा, कविता, व्यंगचित्र, शब्दकोडी , जरा डोके चालवा, विनोद, विविध हस्तकौशल्ये, छंद माझा वेगळा.
- * स्वातंत्र्योत्तर इतिहास: १९४७ नंतर भारताच्या वर्तमान व भविष्यावर परिणाम करणाऱ्या अनेक घटना व त्यांचे विश्लेषण.
- * अभ्यासाला पूरक लेखमाला: अभ्यासातील स्वावलंबन विज्ञानाच्या चष्यातून, शास्त्रीय उपकरणे करून पाहा, वैदिक गणित, हस्ताक्षर कसे सुधाराल, Improve your English
- * व्यक्तिमत्त्व विकसन: शरीर सतेज सुदृढ, मन विशाल समृद्ध करावे, बुद्धीचे विविध पैलू अन् त्यांचा विकास, 'असंही जगणं असतं' चरित्रकथा, आम्ही असे घडलो, गोष्ट सांगून तर पाहा, -लेखन, -वाचन, - संवाद- निर्णय कौशल्ये कशी वाढवाल? इ. कृतियुक्त व प्रेरणादायी लेख
- * आम्हीच लिहिणार आमची पाने : विद्यार्थी व शिक्षक सभासदांनी लिहिलेल्या विविध कथा, कविता, लेख, कोडी इ.
- * या व्यतिरिक्त नव्या कलांचा परिचय, स्फूर्तिगीत, वाचनीय पुस्तकांचा परिचय, मैत्री निसर्गाशी, विविध शाळांतील वैशिष्ट्यपूर्ण उपक्रम, ओळख आधुनिक महाराष्ट्राची इ. कुतूहल चाळविणाऱ्या लेखमाला.

शिवाय सभासदांसाठी विविध स्पर्धा, मेळावे, शिबिरे, सहली

नेहमीचा अंक ३२पानी, वर्षातून २ अंक ६४ पानी- विशेषांक (दीपावली व वासंतिक)

सर्व अंक पोस्टाने घरपोच!

तर मग होणार ना पुढील वर्षीचे सभासद! एकट्याने नाही.. अनेक मित्र-मैत्रिणींसह !!

छात्र प्रबोधनच्या दुसऱ्या वर्षामध्ये तुम्हा सर्वांचे मन:पूर्वक स्वागत!

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन,

ज्ञान प्रबोधिनी,

५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते १२

संध्या. ५ ते ७